บทที่ 24
การยื้อแย่งกัมพูชา[1]

หลังจากเกิดเรื่องร้ายหลายครั้ง เป็นต้นว่าสยามเข้ายึดเมืองละแวก และ สเปนเข้าไปวุ่นวายในฟิลิปปินส์ตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 กัมพูชาซึ่งอ่อนแออยู่แล้ว ก็ยิ่งเดือดร้อน เพราะเจ้านายในพระราชวงศ์แย่งชิงราชสมบัติกัน ทำให้บ้านเมืองยิ่งอ่อนกำลังลงทุกที สยามช่วยให้พระศรีสุริโยพันธ์ได้เป็นกษัตริย์เมื่อ ค.ศ. 1603 จึงเป็นใหญ่เหนือกัมพูชา พระศรีสุริโยพันธ์ประกาศว่ากัมพูชาเป็นประเทศราชของสยามและใช้ขนบประเพณีตามแบบราชสำนักสยาม เป็นที่แน่นอนว่าชาวเขมรจะไม่พอใจและมีปฏิกิริยา ใน ค.ศ. 1618 พระศรีสุริโยพันธ์ถูกบังคับให้สละราชสมบัติให้พระไชยเชษฐาที่ 2 พระโอรส พระเจ้ากัมพูชาองค์ใหม่ประกาศเอกราชและรื้อฟื้นขนบประเพณีตลอดจนการแต่งกายแบบเขมรขึ้นมาใช้ใหม่ และเพื่อจะเน้นความสำคัญของนโยบายใหม่ จึงสร้างราชธานีขึ้นใหม่ที่เมืองอุดงทางใต้ของเมืองละแวก สยามจึงส่งทัพบกสองกองทัพมาโจมตีกัมพูชาเมื่อ ค.ศ. 1623 แต่ได้รับความเสียหายทั้งสองทัพ พระไชยเชษฐารบชนะกองทัพสยามที่มุ่งหน้ามาทางทะเลสาบเขมร ส่วนพระอนุชาคือนักองอุไทยรบชนะอีกทัพหนึ่งที่เมืองบันทายมาศ ปีต่อมาสยามส่งกองทัพเรือมาโจมตีอีก แต่ก็ไม่สำเร็จเช่นเดียวกับครั้งก่อน

ด้วยเหตุที่ถูกสยามคุกคาม พระไชยเชษฐาที่ 2 จึงหันไปพึ่งเวียดนามที่กรุงเว้ เจ้าตระกูลเหงียน "เจ้าฝ่ายใต้" นั้นแม้ว่ายังขึ้นกับพระจักรพรรดิราชวงศ์เลที่ฮานอยแต่ก็เพียงในนาม ที่จริงแล้วเป็นอิสระและต้องการจะขยายอาณาเขตลงไปทางใต้อยู่เสมอ ระหว่าง ค.ศ. 1620 – ค.ศ. 1674 ยังมีอุปสรรคขยายดินแดนลงไปไม่ได้ เพราะต้องรบกับเจ้าตระกูลตริ่นห์ "เจ้าฝ่ายเหนือ" อาจกล่าวได้ว่าพระไชยเชษฐาที่ 2 ได้สร้างความยุ่งยากไว้ให้ชนรุ่นหลังโดยการอภิเษกกับเจ้าหญิงเวียดนามและผูกไมตรีกับเวียดนาม

[1] หมายเหตุผู้แปล : บทที่ 24 นี้ ในต้นฉบับภาษาอังกฤษ ศ. ฮอลล์ใช้ชื่อบทอย่างรุนแรงว่า "The Rape of Cambodia".

ที่เมืองเว้เพื่อต่อสู้ไทย เวียดนามรับจะช่วยเหลือ แต่ขอสิทธิให้ชาวเวียดนามอยู่อาศัยในจังหวัดไพรกอร์ (ไซ่ง่อน) ของกัมพูชา เมื่อกัมพูชาอนุญาต รัฐบาลก็สนับสนุนให้ชาวเวียดนามมาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในกัมพูชา มีแม่ทัพเวียดนามมาคอยดูแลอยู่ด้วย พระไชยเชษฐาที่ 2 ทิวงคตเมื่อ ค.ศ. 1628 โอรสองค์ใหญ่พระนามว่าพันหัวโทยังเยาว์อยู่ไม่สามารถปกครองบ้านเมืองได้ พระปิตุลาคือนักองอุไทยจึงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน พระเจ้ากัมพูชาองค์ใหม่นี้เพิ่งลาผนวชมา ไม่มีความชำนาญในกิจการบ้านเมือง ทรงพยายามจะตีเอาเมืองโคราชซึ่งเคยเป็นของกัมพูชาไปจากสยามแต่ไม่สำเร็จ ซ้ำร้ายระหว่างที่เสด็จไปนครวัด ทรงมีเรื่องชู้สาวกับหม่อมห้ามคนหนึ่งของพระปิตุลา ซึ่งเคยหมั้นหมายกับพระองค์เมื่อครั้งยังเยาว์ ทรงชวนเธอไปอยู่ในพระราชวัง นักองอุไทยพระปิตุลาจึงยุให้ประชาชนก่อการจลาจล เข้าสังหารกองทหารจีนรักษาพระองค์ เมื่อชู้รักทั้งสองพยายามหนีก็ถูกจับและถูกยิงตาย

อนุชาของพระเจ้ากัมพูชาพันหัวโทชื่อนักองหนู (ค.ศ. 1630) ได้เป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติอยู่ 10 ปี มีนักองอุไทยเป็นผู้ควบคุมดูแล เมื่อทิวงคตลงใน ค.ศ. 1640 นักองอุไทยก็ตั้งบุตรของตนเองชื่อนักองโนนขึ้นเป็นกษัตริย์ เมื่อนักองจันโอรสองค์ที่ 3 ของพระไชยเชษฐาที่ 2 เข้ายึดพระราชวังใน ค.ศ. 1642 มีทหารรับจ้างชาวจามและมลายูเป็นกำลัง ทรงสังหารนักองอุไทยกับพระราชวงศ์รวมทั้งเสนาบดีอย่างโหดร้าย พระเจ้ากัมพูชานักองโนนหนีไปแต่ถูกจับได้และถูกตัดพระเศียร นักองจันทำพิธีราชาภิเษกตั้งตนเป็นกษัตริย์ รัชกาลนี้มีเหตุการณ์สำคัญคือ ทหารกัมพูชาเข้าโจมตีโรงเก็บสินค้าและบริษัทขนส่งทางเรือของฮอลันดาที่เมืองพนมเปญ คือใน ค.ศ. 1623 ฮอลันดามาเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นที่เมืองกำปงหลวงใกล้เมืองอุดง จุดประสงค์สำคัญคือขัดขวางโปรตุเกสซึ่งเป็นคู่แข่งทางการค้ากับกัมพูชา ฮอลันดากับโปรตุเกสวิวาทกันเรื่องยึดเรือสินค้าของกันและกันหลายครั้ง นักองอุไทยนั้นโปรดปรานพวกฮอลันดาและค้าขายติดต่อกับฮอลันดา ครั้นนักองอุไทยถูกประหารชีวิตแล้ว พระเจ้ากัมพูชานักองจันก็มีสาส์นไปยังปัตตาเวียขอเป็นไมตรีกับฮอลันดา ข้าหลวงฮอลันดาจึงแสดงความยินดีที่พระองค์มีชัยชนะต่อศัตรู นักองจันมีมเหสีชาวมลายู ทรงต้องการความสนับสนุนจากพวกจามและมลายูซึ่งเป็นมุสลิมที่เคยช่วยพระองค์ให้ได้ราชสมบัติ พระองค์จึงเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามและเปลี่ยนพระนามเป็นอิบราฮิม พ่อค้ามุสลิมในกัมพูชาทูลยุยงให้ตัดไมตรีกับฮอลันดา ใน ค.ศ. 1643 กัมพูชาจึงรุมสังหารชาวฮอลันดาและทำลายเรือฮอลันดาด้วย ปัตตาเวียจึงส่งกองทัพเรือมา 5 ลำปิดล้อมเมืองพนมเปญเป็นการแก้แค้นและเรียกร้องให้กัมพูชาชดใช้ค่าเสียหาย กัมพูชาต่อสู้อย่างทรหด ในที่สุดฮอลันดาก็ขอสงบศึก

ในบั้นปลาย ความทารุณโหดร้ายที่นักองจันทำไว้เมื่อครั้งชิงราชสมบัติก็ได้รับผลคืนสนอง เมื่อโอรส 2 องค์ของนักองอุไทยซึ่งหนีรอดไปได้เมื่อคราวที่มีการสังหารหมู่ครั้งใหญ่นั้น กลับมาแก้แค้นใน ค.ศ. 1658 ครั้นไม่สำเร็จก็หนีไปเมืองเว้ ไปขอความช่วยเหลือจากเจ้าหญิงญวนซึ่งเป็นมเหสีหม้ายของพระไชยเชษฐาที่ 2 ด้วยความช่วยเหลือของเจ้าหญิงญวนองค์นี้ พระเจ้าเหียนวุงจึงให้ทหารเวียดนามมาช่วยรบจนได้ชัยชนะ จับนักองจันได้เมื่อ ค.ศ. 1658 แล้วเนรเทศไปที่เมืองกว่างตินห์ ทางเหนือสุดในเขตของพวกเหงียน ไม่ช้านักองจันก็สิ้นพระชนม์ นักองโสโอรสของนักองอุไทยขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่าพระบรมราชา เวียดนามเรียกร้องบรรณาการเป็นค่าตอบแทนที่ส่งทหารมาช่วย และต้องยอมให้ชาวเวียดนามอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกัมพูชา โดยมีสิทธิครอบครองที่ดินและมีสิทธิต่างๆ เท่าเทียมกับชาวกัมพูชาทุกประการ

เมื่อพระบรมราชาขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1660 พวกจามกับมลายูก็ก่อจลาจลทันทีเพราะไม่ได้รับสิทธิพิเศษอย่างที่เคยได้ในสมัยนักองจัน พระบรมราชาปราบได้สำเร็จ พวกกบฏกับโอรสของนักองจันพร้อมด้วยขุนนางกัมพูชาซึ่งเป็นบริวารหนีเข้าไปอยู่ในสยาม ใน ค.ศ. 1672 พระบรมราชาถูกลอบปลงพระชนม์ เพราะภาคิไนยองค์หนึ่งแย่งราชสมบัติแล้วแต่งตั้งพระมเหสีของพระบรมราชาเป็นอัครมเหสีของตน พระอัครมเหสีองค์นี้จึงยุชาวมลายูซึ่งเคยเป็นบริวารของนักองจันให้ปลงพระชนม์กษัตริย์องค์ใหม่นี้เสีย นักองไชยโอรสของพระบรมราชาได้ครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 1673 แต่สิ้นพระชนม์เพราะสู้รบกับนักองตันอนุชาซึ่งได้กำลังทหารเวียดนามมาช่วยก่อการจนได้เป็นกษัตริย์ แต่ประชวรสิ้นพระชนม์เมื่อได้ชัยชนะนั้นเอง นักองโนนผู้บัญชาการทหารเวียดนามที่มาช่วยนักองตันจึงเข้าครองพระนคร ได้เพียง 2-3 เดือน นักองโสร์อนุชาอีกองค์ของนักองไชยก็นำกองทัพกัมพูชามาสู้รบกับกองทหารเวียดนามจนได้ชัยชนะ ขับไล่นักองโนนออกไปได้แล้วทำพิธีราชาภิเษกเป็นพระไชยเชษฐาที่ 4

พระไชยเชษฐาที่ 4 ขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1674 มีพระชนมายุเพียง 19 ปี พระองค์ต้องต่อสู้กับนักองโนนผู้พยายามจะแย่งราชสมบัติหลายครั้ง แล้วยังถูกเวียดนามบังคับให้รับชาวญวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกัมพูชา ที่เมืองบารายและดงนายมีชาวญวนมาตั้งถิ่นฐานอยู่กันมากแล้ว ต่อมาใน ค.ศ. 1680 ชาวจีนซึ่งภักดีต่อกษัตริย์ราชวงศ์หมิง 3,000 คน พร้อมสำเภา 50 ลำซึ่งเหลือมาจากกองทัพเรือจีน 200 ลำที่ถูกพายุก่อนมาถึงเมืองตูราน (ดานัง) ของเวียดนามและขอที่พักพิง รัฐบาลเวียดนามให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองบารายและดงนายซึ่งอยู่ในความปกครองของนักองโนน พวกจีนเหล่านี้ไม่พอใจที่ดินที่จัดสรรให้ หยางเหยินตี้หัวหน้าชาวจีนจึงพาพวกพ้องไปอยู่ที่เมืองมี้ทอ ส่วนคนที่เหลือตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างสงบที่เมืองเบียนหัว ซึ่งกลายเป็นเมืองเกษตรกรรมที่เจริญรุ่งเรือง ส่วนทหารของนักองจันที่เหลืออยู่ก็วุ่นวายกันมาก นักองโนนจึงชักชวนมาเป็นพวก ใน ค.ศ. 1682 ก็พยายามมาแย่งราชสมบัติอีกครั้งนี้กองทัพกัมพูชาแตกหนีไป ทิ้งเมืองจำปาสักและเมืองตร่าวินห์ไว้ แต่เมืองอุดงยังไม่แตก สยามส่งกองทัพมาช่วยพระไชยเชษฐาที่ 4 (นักองโสร์) ใน ค.ศ. 1684 ก็สามารถเป็นฝ่ายรุกและขับไล่ผู้รุกรานออกไป นักองโนนพ่ายแพ้หนีไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองศรีสันธร ทัพสยามก็ไปช่วยให้นักองโนนตั้งตัวที่นั่นได้ แอดเฮมาร์ เลอแคลร์เขียนไว้ว่า "นโยบายของสยามต้องการให้สงครามกลางเมืองนี้ยืดเยื้อต่อไป ไม่ได้จะช่วยให้กัมพูชาตั้งตัวได้"[1] นักองโนนยกทัพจากศรีสันธรเพื่อจะมายึดเมืองพนมเปญ แต่ไม่สำเร็จ

หลักฐานของกัมพูชาระบุว่า เมื่อ ค.ศ. 1688 นั้น นายพลหยางหัวหน้าชาวจีนถูกทหารของตนชื่อฮ่องสินฆ่า แล้วฮ่องสินผู้นี้ก็สร้างป้อมค่ายขึ้นและไม่ยอมอยู่ในอำนาจของกัมพูชา ทั้งยังดักปล้นพ่อค้าเรียกค่าไถ่ นักองโนนเป็นผู้ให้กำลังไปก่อการร้ายครั้งนี้ เมื่อพระไชยเชษฐาที่ 4 ส่งกำลังไปปราบได้ชัยชนะแล้ว พระองค์ก็เลยไม่ยอมส่งบรรณาการไปเมืองเว้อีกต่อไป เจอหงายผู้ซึ่งได้รับราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1687 ทรงพระนามว่าพระเจ้าฟุคตรันส่งกองทัพเวียดนามมีกำลังพลถึง 20,000 คนมาปราบแรกทีเดียวนั้นมาปราบโจรจีนก่อนและฆ่าฮ่องสินตาย แล้วจึงยกทัพเลยมายึดเมืองอุดง แต่ต้องล่าถอยไป เพราะกองทหารของนักองโนนซึ่งร่วมมือกับเวียดนามนั้นพ่ายแพ้ไปเสียก่อน ปีต่อมานักองโนนได้กองทัพเวียดนามและกองทหารจีนรับจ้างมาช่วย จึงพยายามชิงราชสมบัติอีก ครั้งนี้นักองโนนยึดได้

[1] Histoire du Cambodge, หน้า 357.

เมืองพนมเปญ แต่ไม่ได้ชัยชนะขั้นเด็ดขาด พระไชยเชษฐาที่ 4 ทำสัญญายุติสงคราม ยอมรับความเป็นใหญ่ของเวียดนามและยอมให้นักองโนนอยู่ที่เมืองศรีสันธรได้อย่างเสรี เมื่อนักองโนนถึงแก่กรรมเมื่อ ค.ศ. 1691 นักองอิ่มบุตรชายต้องยอมให้ข้าหลวงเวียดนามเข้ามาอยู่ในเมืองนั้น ใน ค.ศ. 1698 เวียดนามตั้งข้าหลวงมาปกครองหัวเมืองเขมรภาคใต้ แล้วสร้างเมืองเบียนหัวและยาดิ่นห์ขึ้น เวียดนามดำเนินงานอย่างมีแผน โดยส่งคนเข้ามาตั้งบ้านเรือนในกัมพูชาโดยวิธีจับฉลาก สร้างหมู่บ้านขึ้น ให้จดทะเบียนสำมะโนครัวและจดทะเบียนไร่นาที่เพาะปลูกข้าว

ระยะนี้พระไชยเชษฐาหันไปสนพระทัยเรื่องการปฏิรูปกฎหมาย เมื่อสยามตีเมืองละแวกใน ค.ศ. 1594 นั้น เอกสารและจดหมายเหตุต่าง ๆ ถูกทำลายเสียหายหมด จึงค้นหาตามวัดวาอารามและได้พบกฎหมายเก่า ๆ หลายฉบับ พระไชยเชษฐาตั้งคณะกรรมการประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ 6 คนมาตรวจทานและแก้ไขปรับปรุง ปรากฏว่าได้ประกาศพระราชกำหนดกฎหมายออกใช้ถึง 12 เล่ม เล่มหนึ่งชื่อ *กฎหมายกรมโจร* เป็นกฎหมายลักษณะโจร อีกเล่มหนึ่งชื่อ *กรมสุภาธิปไตย* ว่าด้วยอำนาจตุลาการ การปรับปรุงแก้ไขกฎหมายครั้งนี้ แอดเฮมาร์ เลอแคลร์[1] เขียนไว้ว่า ให้เลิกการลงอาญาขั้นประหารชีวิตและลดการทารุณกรรมในการลงโทษทางอาญาโดยทั่วไป ใน ค.ศ. 1695 พระไชยเชษฐาสละราชสมบัติและตั้งนักองอุไทยภาคิไนยเป็นกษัตริย์ ทรงครองราชย์อยู่ 6 เดือนก็ทิวงคต พระไชยเชษฐากลับขึ้นครองราชย์ครั้งที่ 2 แต่ไม่นานก็สละราชย์อีกเมื่อ ค.ศ. 1699 เพราะเวียดนามรุกล้ำอธิปไตยเข้ามาทางใต้จึงทำให้กลัดกลุ้มพระทัยมาก ระหว่างที่ครองราชย์ครั้งแรกนั้น ญวนหลั่งไหลเข้ามาในหัวเมืองจามภาคใต้แถบเคปวาเรลลาซึ่งยังเป็นอิสระอยู่ ใน ค.ศ. 1692 พระราชวงศ์จามกับชาวจามอีก 5,000 คนพากันลี้ภัยเข้ามาถึงชายแดนของกัมพูชาและขอความอารักขา กัมพูชายอมให้มาอยู่ใกล้ ๆ เมืองละแวก อาณาจักรจามปาก็ถูกกลืนรวมไว้ในอาณาจักรของเวียดนามจนหมดสิ้น ใน ค.ศ. 1699 ขุนนางเขมรผู้หนึ่งชื่อ อิ่ม ได้กำลังทหารของญวนมาช่วยเป็นอันมาก จึงยกทัพขึ้นมาตามลำแม่น้ำโขงถึงกำปงชนัง กองทัพของพระไชยเชษฐาที่ 4 มีเจ้าสององค์เป็นแม่ทัพคือโอรสของพระธรรมราชาองค์หนึ่งกับนักองอิ่มโอรสของนักองโนนซึ่งเคยคิดแย่งราชสมบัติมาสกัดกั้นไว้ ทหารญวนแตกพ่ายเข้าไปในเมืองไพรกอร์ (ไซ่ง่อน) เมืองกัมพายศรีกะเตรยคือเมืองเบียนหัวและเมืองบาราย ขุนนางกัมพูชาหัวหน้ากบฏนี้สัญญาจะยกเมืองดังกล่าวให้แก่เวียดนามเป็นค่าตอบแทนที่ได้ช่วยเหลือ สถานการณ์เช่นนี้ทำให้พระไชยเชษฐาสละราชย์เป็นครั้งที่ 2 มอบราชสมบัติให้นักองอิ่มซึ่งทำชื่อเสียงเกียรติคุณไว้ในการรบครั้งนี้ แต่ต่อมานักองอิ่มได้พิสูจน์พระองค์ให้เห็นว่าไม่มีความสามารถพอ จึงถูกถอดออกจากราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1701 พระไชยเชษฐากลับขึ้นครองราชย์เป็นครั้งที่ 3 ครั้งนี้เกิดกบฏขึ้นอีกและเวียดนามหนุนหลังพวกกบฏตามเคย พระไชยเชษฐากับข้าราชบริพารต้องหนีจากเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ แล้วรวบรวมผู้คนจัดเป็นกองทัพใหญ่ยกมาปราบกบฏจนสำเร็จเรียบร้อย พระองค์จึงสละราชย์อีกครั้งหนึ่งเมื่อ ค.ศ. 1702 และสถาปนาพระธรรมราชาที่ 2 พระโอรสซึ่งมีชันษาเพียง 12 ปีขึ้นครองราชย์ ส่วนพระองค์เองเป็นผู้สำเร็จราชการ 2 ปีต่อมาก็ถอดพระโอรสจากราชสมบัติแล้วกลับขึ้นเป็นกษัตริย์เอง การครองราชย์ครั้งที่ 4 นี้ยืนยาวมาถึง ค.ศ. 1706 ก็สละราชย์อีกครั้งเป็นครั้งสุดท้าย การที่สละราชย์แล้วกลับขึ้นครองราชย์อีกบ่อย ๆ เช่นนี้ เป็นผลเสียแก่พระเกียรติและพระราชอำนาจของกษัตริย์อย่างมาก ทำให้กษัตริย์ที่เคยได้รับสถาปนาแล้วถูกถอดต่างก็ตั้งตัวเป็นศัตรู ต่างพยายามจะฉวยโอกาส บ้านเมืองจึงอ่อนแอเป็นเหตุให้ต่างชาติเข้าแทรกแซงได้ กษัตริย์ที่ถูกถอดคือนักองอิ่มนั้นเป็นบุตรของนักองโนนซึ่ง

เคยแย่งชิงราชสมบัติ จึงมีความมักใหญ่ใฝ่สูงเช่นเดียวกับบิดาและเกลียดชังพระราชวงศ์ซึ่งครองราชย์อยู่ที่เมืองอุดงนัก ดังนั้นเมื่อพระธรรมราชาที่ 2 โอรสพระไชยเชษฐาที่ได้เป็นกษัตริย์แล้วถูกถอดนั้นกลับได้เป็นกษัตริย์อีกครั้ง นักองอิ่มก็หาเรื่องกบฏ พอดีได้โอกาสเหมาะเพราะเจ้าในราชวงศ์ลาวซึ่งถูกเนรเทศมาและพระไชยเชษฐาอนุญาตให้พำนักอยู่ที่เมืองบาตีนั้น เกิดไม่พอใจการกระทำของข้าราชการส่วนภูมิภาคของกัมพูชา จึงก่อจลาจลขึ้นแล้วขอร้องให้นักองอิ่มช่วย นักองอิ่มเกณฑ์ชาวบ้านป่าหลายพวกในเขตเมืองพระนครและกำปงธมและยังได้กองทหารเวียดนามมาช่วยด้วย ยกทัพมาล้อมเมืองหลวงไว้ พระธรรมราชาที่ 2 กับนักองทองซึ่งเป็นอนุชาต่อต้านอยู่ 3 เดือนจึงตีฝ่าแนวล้อมของข้าศึกเข้าไปในสยาม นักองอิ่มก็ได้เป็นกษัตริย์อีกเป็นครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1710)

ถึงตอนนี้สยามก็เข้าแทรกแซงอีก โดยส่งทหารจำนวนมากมายังกัมพูชาเพื่อบังคับให้นักองอิ่มสละราชสมบัติ แต่นักองอิ่มมีทหารเวียดนามหนุนหลังจึงไม่เกรงกลัว ใน ค.ศ. 1714 และ ค.ศ. 1722 สยามส่งกองทัพมาอีกด้วยประสงค์จะช่วยให้พระธรรมราชาที่ 2 ได้กลับขึ้นครองราชย์ แต่นักองอิ่มก็ยังตั้งมั่นอยู่ได้ไม่ล่าถอย เมื่อเวียดนามเห็นสถานการณ์เป็นเช่นนี้ก็ฉวยโอกาสขยายอำนาจเข้ามาปกครองดินแดนกัมพูชาที่อยู่ริมทะเลอ่าวไทย เราเคยอ่านพบมาแล้วข้างต้น[2] ว่าหลายปีก่อนหน้านี้ชาวจีนที่ภักดีต่อราชวงศ์หมิงลี้ภัยมา หัวหน้าชื่อหมากคู พาสมัครพรรคพวกมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองเปียมต่อมาเรียกว่าเมืองห่าเตียน เมื่อสยามยกทัพไปตีกัมพูชาใน ค.ศ. 1714 หมากคูต้องหนีไปเมืองเว้ กษัตริยราชวงศ์เหงียนก็เลยแต่งตั้งให้มาปกครองดินแดนของกัมพูชาริมอ่าวไทยทั้งๆ ที่กัมพูชาซึ่งเป็นเจ้าโดยชอบธรรมมิได้ยินยอมเป็นทางการ เมื่อหมากคูกลับมาก็ได้รบพุ่งกับทัพสยามที่รุกเข้าไป สยามส่งกองทัพเข้าไปเมื่อ ค.ศ. 1722 รบชนะกองทัพเวียดนามที่ช่วยเหลือนักองอิ่มแล้วไปคุกคามเมืองอุดง นักองอิ่มหาทางเอาตัวรอดจึงส่งบรรณาการมาถวาย สยามก็ยอมรับบรรณาการแล้วยกทัพกลับ และนำพระเจ้ากัมพูชาองค์เก่าคือพระธรรมราชาที่ 2 กับอนุชาคือนักองตนกลับไปสยามด้วย การที่นักองอิ่มแปรพักตร์ทำให้เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยามจนได้รับสมญาว่า “กษัตริย์สยาม” พระองค์จึงรู้สึกว่าควรจะสละราชย์ให้โอรสชื่อนักองไชย ขึ้นเสวยราชย์แล้วใช้พระนามว่า พระสัตถาที่ 2

กัมพูชาตอนนี้วุ่นวายมากเพราะมีกษัตริย์ครองเมืองอยู่หนึ่งองค์และมีกษัตริย์นอกราชบัลลังก์อีก 3 องค์ (คือพระไชยเชษฐาที่ 4 ซึ่งมีชีวิตอยู่จนถึง ค.ศ. 1725 พระธรรมราชาที่ 2 และนักองอิ่ม) ซึ่งต่างขอความช่วยเหลือสนับสนุนจากสยามบ้าง เวียดนามบ้าง ใน ค.ศ. 1731 ชาวเขมรในแคว้นพนมเกิดความแค้นเวียดนามอย่างรุนแรง จึงพากันจู่โจมเข้าสังหารชาวเวียดนามตายเป็นอันมาก กรุงเว้จึงส่งกองทัพโดยอ้างว่ามารักษาความสงบ เขมรต่อต้านอย่างทรหด แต่ในที่สุดพระสัตถาซึ่งหนีออกจากเมืองหลวงไปแล้วนั้นก็ยอมแพ้ ยกเมืองแม่สาหรือมี้ทอ กับเมืองลงห่อหรือวินห์ลองให้เวียดนามเพื่อยุติการพิพาท แล้วย้ายราชธานีไปเมืองละแวก เพราะเมืองอุดงอยู่ในทำเลที่ศัตรูจู่โจมจากทิศใต้เข้ามาได้ง่าย

ถึง ค.ศ. 1738 พระสัตถาเสียราชสมบัติ เพราะทรงระแวงสงสัยว่าพระอัครมเหสีกับพระราชวงศ์บางองค์สมรู้ร่วมคิดกันก่อการกบฏ จึงเตรียมจะจับผู้ต้องสงสัย แต่พวกกบฏชิงลงมือก่อน โดยขอให้

---

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 363-4.

2 บทที่ 23, หน้า 409.

สยามช่วย และเชิญพระธรรมราชาที่ 2 กลับมา ชาวเขมรเห็นว่าไทยร้ายกาจน้อยกว่าญวน ทัพสยามยกจากโคราชเข้ากัมพูชาทางเหนือและส่งกองทัพเรือขนาดเล็กไปส่งพลขึ้นบกที่เมืองกัมปอต การรบครั้งนี้สยามได้รับผลสำเร็จ พระสัตถาหนีไปเวียดนาม พระธรรมราชาได้กลับขึ้นครองราชย์ แล้วเป็นผู้นำขับไล่ญวนออกไปจากกัมพูชา ขณะนั้นมีญวนเป็นจำนวนมากอาศัยอยู่บนเกาะห้องเปียมมิสาในแม่น้ำโขงและเวียดนามก็แผ่อำนาจเข้าไปปกครอง เมื่อถูกบีบเช่นนี้พระธรรมราชาจึงมุ่งจะไปตีเขตแดนของหมากคูซึ่งตายตั้งแต่ ค.ศ. 1735 บุตรชายชื่อหมากเธียนตูได้รับแต่งตั้งให้ทำหน้าที่แทนและได้รับความช่วยเหลือจากเวียดนามที่เมืองเว้ พระธรรมราชายกทัพไปตีไม่สำเร็จ

พระธรรมราชาทิวงคตเมื่อ ค.ศ. 1747 โอรสองค์ใหญ่ได้รับราชสมบัติ (พระธรรมราชาที่ 3) แต่อนุชาผู้มักใหญ่ใฝ่สูงปลงพระชนม์พระเชษฐาเสียทันที คณะเสนาบดีไม่ยอมรับฆาตกรผู้นี้เป็นกษัตริย์ จึงสถาปนานักองตนอนุชาอีกองค์หนึ่งขึ้นเสวยราชย์ ไม่ช้าเจ้านายเขมรที่ลี้ภัยไปอยู่ทางโคจินจีนยกสมัครพรรคพวกเข้ามาโจมตี มีพระสัตถากษัตริย์เก่าเป็นผู้นำทัพมา พระเจ้ากัมพูชานักองตนกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็หนีเข้าไปในสยาม พวกเจ้าเขมรที่มารุกรานก็ตั้งตนเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองอุดง ส่วนพวกญวนที่เป็นสมัครพรรคพวกก็ประพฤติราวกับว่าอาณาจักรกัมพูชานั้นถูกรวมอยู่ในอาณาจักรเวียดนามแล้ว แม่ทัพนายกองของเวียดนามเข้ายึดอำนาจบริหาร เก็บภาษีอากร และปลดขุนนางตามหัวเมืองออก นำเอาวิธีการปกครองแบบญวนเข้ามาใช้ เมื่อชาวเขมรถูกกดดันถึงที่สุดก็พร้อมใจกันลุกขึ้นขับไล่ญวน พระยากลาโหม (โอด) เสนาบดีกระทรวงการขนส่งเป็นผู้นำต่อต้านครั้งนี้และบริหารบ้านเมืองหลังจากที่ขับไล่ญวนออกไปแล้ว เขาเลือกโอรสของพระธรรมราชาที่ 3 ซึ่งถูกลอบปลงพระชนม์ขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงนามพระไชยเชษฐา (ที่ 5) โดยไม่คิดจะเชิญนักองตนซึ่งเคยเป็นกษัตริย์อยู่ก่อนแต่ลี้ภัยไปนั้นกลับมา พระไชยเชษฐาที่ 5 ปกครองบ้านเมืองด้วยความยากลำบากได้ 6 ปีก็ทิวงคต นักองตนจึงได้กลับมาเป็นกษัตริย์ รัชกาลของพระองค์นั้นสั้นและเดือดร้อนมาก มีการวิวาทและแก้แค้นกันอย่างโหดเหี้ยมในพระราชวัง พระเจ้ากัมพูชานักองตนก็ไม่สามารถแก้ไขอะไรได้ในเมื่อเวียดนามคุกคามอยู่เช่นนี้ หัวเมืองต่างๆ ของกัมพูชาก็ตกเป็นของเวียดนามอีกหลายหัวเมือง เช่น เมืองตรัง เมืองบันทายมาศ เมืองบาตี และเมืองไพรกระบาส ใน ค.ศ. 1757 พระเจ้ากัมพูชานักองตนก็ต้องยกเมืองปซาร์ (สะเดก) และเมืองมอดจรูก (โจดก) ให้เวียดนามเป็นทางการ ใน ค.ศ. 1758 นักองตนถูกขับไล่ออกจากราชสมบัติ โดยพระอุไทยหลานปู่ พระอุไทยองค์นี้ค่อยๆ กำจัดศัตรูคู่แข่งไปทีละองค์ด้วยวิธีลอบฆ่าเสียในพระราชวัง แล้วพระอุไทยก็หาทางให้เวียดนามรับรองฐานะของพระองค์ จึงต้องเสียสิ่งตอบแทนคือยอมยกหัวเมืองกัมพูชาให้เวียดนามอีก 2 เมือง คือเมืองสรกตรังกับเมืองพระตระพัง ซึ่งญวนเรียกว่าเมืองตร่าวินห์ ดินแดนเหล่านี้ซึ่งภายหลังกลายเป็นอาณานิคมโคจินจีนของฝรั่งเศสนั้น เป็นดินแดนที่กัมพูชาสูญเสียให้แก่เวียดนามไป

เรื่องร้ายแรงยังคงมีอยู่ต่อไป จนกระทั่งฝรั่งเศสเข้ามาอารักขาประเทศกัมพูชาในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งจะบรรยายต่อไปในบทที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์เวียดนามและไทย ความรู้เกี่ยวกับกัมพูชานี้ได้หลักฐานจากจดหมายเหตุกัมพูชาและจดหมายเหตุญวนและไทย ทั้งหมดล้วนเป็นเรื่องของราชวงศ์ เรื่องราวของประชาชนนั้นไม่มีกล่าวถึง อาณาจักรที่กระหนาบกัมพูชาทั้งสองข้างคือเวียดนามและไทยนั้นต่างก็คอยจะฉกฉวยดินแดนของกัมพูชา ทั้ง 2 อาณาจักรต่างแข่งขันกันหาทางเข้าครอบครองดินแดน

ที่ยังเหลืออยู่ ความพยายามของสยามมีอุปสรรค เพราะพม่ายกมาตีกรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ ค.ศ. 1767 แล้วต่อมาก็ต้องหาทางรวบรวมกันให้เป็นปึกแผ่นและต้องคอยรับทัพพม่าที่จะเข้ามาอีก ส่วนราชวงศ์เหงียนที่กรุงเว้นั้นก็หมดอำนาจไปเพราะกบฏเต็ยเซินเมื่อ ค.ศ. 1773 และชาวตังเกี๋ยมายึดครองเมืองเว้อีกเมื่อ ค.ศ. 1775 เป็นเวลาถึงหนึ่งเสี้ยวของศตวรรษที่เจ้าในราชวงศ์เหงียนต้องต่อสู้เพื่อกอบกู้มรดกของตระกูลกลับคืนมา ครั้นได้ดินแดนคืนมาแล้ว ก็ขยายอำนาจขึ้นไปปกครองดินแดนทางภาคเหนือซึ่งเป็นหัวใจของเวียดนาม เมื่อเหงียนแอ๊นห์ (องเชียงสือ) ได้ชัยชนะขั้นเด็ดขาดเมื่อ ค.ศ. 1802 และประกาศตนเป็นพระเจ้าเวียดนามยาลอง ได้รวบรวมดินแดนเวียดนามทั้งหมดเข้าด้วยกันเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ นับแต่นั้นเวียดนามก็กลายเป็นคู่แข่งที่เข้มแข็งยิ่งกว่าเดิมของสยาม ทั้งสองฝ่ายต่างคิดจะเข้าควบคุมดินแดนของกัมพูชาที่เหลืออยู่ ราชวงศ์จักรีนั้นปกครองไทยให้ฟื้นตัวขึ้นได้ ทั้งยังมีอำนาจจนเป็นที่เลื่องลือ เหตุการณ์ร้ายแรงยิ่งขึ้นเมื่อประเทศทั้งสองแข่งขันกันจนถึงขั้นใช้กำลังปะทะกันในสมัยพระเจ้ามินห์มาง เวียดนามมีกำลังทหารเข้มแข็งกว่าสยาม แต่เขมรเกลียดชังญวนยิ่งนัก ทั้งๆ ที่ไม่ได้รักสยามแต่เขมรก็จำต้องร่วมมือกับสยามต่อต้านพวกญวนซึ่งเป็นศัตรูร่วม ใน ค.ศ. 1845 การรบพุ่งเฉื่อยลง ที่สุดก็เจรจาปรองดองกันได้ ตกลงให้กัมพูชาอยู่ในอารักขาของคู่แข่งทั้งสองร่วมกัน นับได้ว่าฝรั่งเศสเข้ามาช่วยแก้สถานการณ์ให้เขมรรอดพ้นจากการถูกกลืนชาติ โดยทำให้กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสเสีย เขมรจึงรักษาความเป็นเขมรของตนไว้ได้ ประวัติศาสตร์นั้นน้อยนักที่จะสอนบทเรียนได้แจ่มชัด ดังกรณีของกัมพูชาตั้งแต่ ค.ศ. 1600 มาจะเห็นได้ชัดว่า บทเรียนที่ได้รับจากประวัติศาสตร์นั้นมีอิทธิพลเหนือนโยบายของกัมพูชาอย่างมากนับตั้งแต่กัมพูชาได้เอกราชใน ค.ศ. 1954 เป็นต้นมา

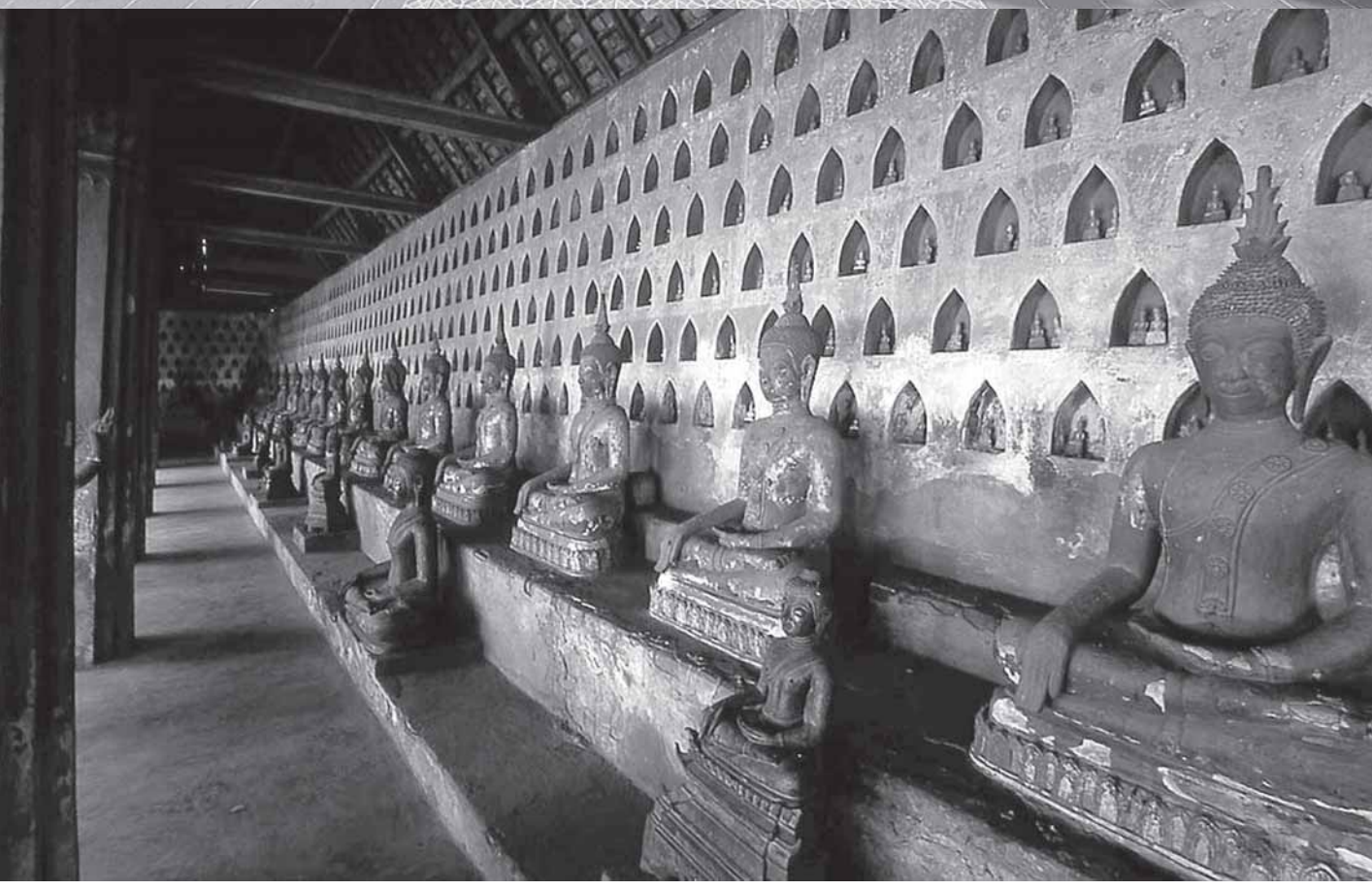

วัดสีสะเกด เวียงจันทน์

บทที่ 25

ราชอาณาจักรลาว ค.ศ. 1591 - ค.ศ. 1863

ขณะที่จักรวรรดิซึ่งพระเจ้าบุเรงนองใช้พระเดชานุภาพสร้างไว้นั้นกำลังจะแตกแยก และพระโอรสคือพระเจ้านันทบุเรงกำลังติดพันสงครามอยู่กับสมเด็จพระนเรศวรแห่งอยุธยา[1] ราชอาณาจักรลาวซึ่งอยู่ทางตอนบนของแม่น้ำโขงก็ประกาศเอกราช พระหน่อแก้วกุมารขึ้นเสวยราชย์ที่เวียงจันทน์เมื่อ ค.ศ. 1591 และในปีต่อมาก็ส่งกองทัพไปปราบหลวงพระบางแล้วผนวกหลวงพระบางไว้ในอาณาจักรของพระองค์ ส่วนเมืองตรันนินห์ (เมืองพวน) ซึ่งเป็นแคว้นเล็กๆ มีเมืองหลวงชื่อเมืองเชียงขวางอยู่ใกล้ทุ่งไหหิน เมื่อเห็นว่าราชอาณาจักรลาวมีกำลังเข้มแข็งขึ้น ก็จัดเครื่องราชบรรณาการมาถวายตามประเพณี ที่จริงเมืองตรันนินห์ถูกขนาบอยู่ระหว่างลาวและเวียดนามซึ่งมีอำนาจมากกว่า ได้ส่งบรรณาการไปถวายทั้งกษัตริย์ลาวและกษัตริย์ญวน แต่น่าสังเกตว่า ขณะที่ตรันนินห์รับรองความเป็นใหญ่ของเวียงจันทน์และถวายบรรณาการทุกๆ 3 ปี แต่ส่งบรรณาการไปเวียดนามทุกปี

พระหน่อแก้วกุมารเสวยราชย์เพียง 5 ปีก็สิ้นพระชนม์ ผู้สืบราชสมบัติองค์ต่อไปคือพระวงศา ซึ่งเป็นพระญาติเกี่ยวดองกันทางการสมรส พระวงศาครองราชย์อยู่จนถึง ค.ศ. 1622 ทรงพระนามว่าพญาธรรมิกราช รัชกาลของพระองค์นี้จบลงด้วยความสลดใจ เรื่องมีอยู่ว่าพระโอรสคือเจ้าอุปยุวราชเป็นผู้ที่ประชาชนนิยมเลื่อมใส และทรงควบคุมกิจการบ้านเมืองเอาไว้มาก พระบิดาริษยาเจ้าชายจึงคิดกบฏ พวกทหารเข้าสวามิภักดิ์ต่อเจ้าชาย เมื่อเจ้าชายได้ชัยชนะแล้วปลงพระชนม์พระบิดาเสีย ปีต่อมาพระองค์เองก็หายสาบสูญไป บ้านเมืองจึงระส่ำระสาย บรรดาเชื้อพระวงศ์ต่างแย่งชิงราชสมบัติกันจนกระทั่ง ค.ศ. 1637 ในระยะนี้มีกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ถึง 5 พระองค์ แต่พระราชพงศาวดารของลาวไม่แจ่มชัด จึงหาความจริงได้น้อย

[1] เหนือขึ้นไป, บทที่ 15 ข.

การต่อสู้แย่งชิงราชสมบัติรุนแรงถึงจุดสูงสุดในปี ค.ศ. 1637 เมื่อเจ้าสุริยวงศา หนึ่งในห้าองค์ที่อ้างสิทธิในการสืบราชสมบัติ ปราบคู่แข่งได้แล้วยึดอำนาจ ทรงเข้มแข็งเหมาะสมกับความต้องการของประเทศซึ่งแตกแยกกันในขณะนั้น รัชกาลของพระเจ้าสุริยวงศานี้ยืนนานถึง 55 ปี ทรงสร้างความสงบภายในให้กลับเป็นปกติสุขและสร้างสัมพันธไมตรีอันดีกับประเทศใกล้เคียง ทรงปกครองอย่างเด็ดขาดและยุติธรรม จนเลื่องลือกันว่าราชอาณาจักรลาวนี้มีกำลังเข้มแข็ง จึงไม่มีใครคิดรุกราน ทรงสามารถเจรจากับประเทศเพื่อนบ้านจนปักปันอาณาเขตกันได้อย่างเรียบร้อย

วันวุยสทอฟชาวฮอลันดาเขียนรายงานการไปเยือนเวียงจันทน์ในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาไว้อย่างแจ่มชัด เขาออกเดินทางจากบริษัทฮอลันดาที่พนมเปญไปเวียงจันทน์พร้อมด้วยผู้ช่วยอีก 2 คน เมื่อ ค.ศ. 1641 เนื่องจากผู้สำเร็จราชการวันดีเมนที่ปัตตาเวียมีความสนใจอยากจะกอบโกยทรัพยากรจากดินแดน "แห่งครั่งและกำยาน" นี้ การเดินทางครั้งนี้ลำบากและเสี่ยงภยันตรายมาก ต้องล่องเรือขึ้นไปตามลำน้ำโขงตั้งแต่วันที่ 20 กรกฎาคมถึงวันที่ 3 พฤศจิกายนจึงถึงเมืองเวียงจันทน์ กษัตริย์ลาวต้อนรับพ่อค้าเหล่านี้เป็นอย่างดีที่วัดพระธาตุหลวง มีการแสดงต่างๆ เช่น การฟ้อนรำ กระบี่กระบองและแข่งเรือ ทำให้วันวุยสทอฟกับพรรคพวกพอใจมาก รัฐบาลลาวสัญญาว่าจะส่งกำยานและครั่งไปให้เป็นจำนวนมาก วันวุยสทอฟจึงปิติยินดีเป็นอย่างยิ่งแล้วเดินทางกลับเมื่อวันที่ 24 ธันวาคม ทิ้งผู้ช่วยทั้งสองให้ตามไปภายหลัง พร้อมกับทูตลาวซึ่งจะนำสิ่งของไปให้วันดีเมนเป็นของกำนัล

ด้วยเหตุที่วันวุยสทอฟอยู่ที่เวียงจันทน์เพียงไม่กี่วัน จึงเป็นการยากที่จะสรุปว่ารายงานที่เขาเขียนเกี่ยวกับประเทศลาวนั้นมีความถูกต้องเพียงไร โดยเฉพาะเรื่องการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าสุริยวงศานั้นแตกต่างกับเรื่องในจดหมายเหตุของลาวโดยตลอด เขาเขียนเกี่ยวกับการปกครองประเทศไว้ว่า อัครมหาเสนาบดี 3 คนช่วยกันทำหน้าที่บริหารร่วมกับพระเจ้าแผ่นดิน คนแรกเป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายทหารและเป็นข้าหลวงนครเวียงจันทน์ด้วย วันวุยสทอฟเรียกบุคคลผู้นี้ว่าเตวีเนียแอสเซน ซึ่งคงจะหมายถึงเตียนทะละ บุตรเขยของกษัตริย์ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีอยู่ คนที่ 2 คือเจ้าเมืองนาคร ผู้เป็นอุปราชมณฑลภาคใต้ของลาวที่ติดกับกัมพูชา คนที่ 3 เป็นเสนาบดีวังมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับทูตต่างประเทศด้วย นอกจากนี้ก็มีศาลสถิตยุติธรรม ซึ่งมีพระราชวงศ์ 5 องค์ทำหน้าที่พิจารณาคดีแพ่งและคดีอาญา

วันวุยสทอฟเป็นชาวยุโรปคนแรกที่เคยไปถึงเวียงจันทน์ ความคิดเห็นของเขาเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของราชอาณาจักรนี้จึงคลาดเคลื่อน และเขาไม่มีพื้นความรู้ทางด้านพุทธศาสนาเลย เขาได้วาดภาพความเจริญรุ่งเรืองของราชอาณาจักรนี้ไว้ตามความเป็นจริง กล่าวถึงความงดงามและจำนวนของวัดวาอารามว่ามีมากมาย ทำให้รู้สึกว่าลาวเป็นแดนสุขาวดีของพุทธศาสนา เป็นแหล่งดึงดูดความสนใจของชาวพุทธผู้ที่อยู่ห่างไกลให้เดินทางไปแสวงบุญ

ชาวยุโรปอีกคนเป็นนักบวชนิกายเยซูอิตชาวเมืองปีดมองต์ชื่อบาทหลวงจีโอวันนี มาเรีย เลเรีย ซึ่งเดินทางไปเวียงจันทน์หลังวันวุยสทอฟหนึ่งปี เขาพยายามขออนุญาตเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในประเทศลาวแต่ไม่สำเร็จเพราะคณะสงฆ์พุทธศาสนาขัดขวางอย่างเต็มที่ แต่เขาก็อยู่ในประเทศลาวถึง 5 ปี ได้บันทึกความทรงจำซึ่งบาทหลวงนิกายเยซูอิตอีกรูปหนึ่งชื่อบาทหลวงเมอรินี ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการแต่งหนังสือชื่อ *Relation nouvelle et curieuse des royaumes de Tonguin et de Laos* พิมพ์ที่ปารีส

เมื่อ ค.ศ. 1666 หลังจากที่ชาวยุโรปได้เข้าไปยังดินแดนอันลี้ลับที่ไม่มีใครรู้จักทางตอนบนของแม่น้ำโขง แล้วก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้นอีก เพราะแม่น้ำโขงมีเกาะแก่งกีดขวางการเดินเรือ มีร่องน้ำที่แคบและสันทราย ใต้ท้องน้ำก็ยักย้ายเปลี่ยนทิศทางอยู่เรื่อยๆ เป็นอุปสรรคที่ชาวยุโรปจะไปติดต่อค้าขายกับลาว อีกทั้งศรัทธาที่ชาวเมืองมีต่อพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้นก็สกัดกั้นมิให้นักสอนศาสนาคริสต์แทรกเข้าไปได้ จนประมาณ ค.ศ. 1861 จึงมีนักสำรวจชาวยุโรปชื่อ **อองรี มูโอต์** เข้าไปในอาณาจักรอันลี้ลับนี้ เขาใช้เกวียนเป็นพาหนะเดินทางไปเมืองหลวงพระบาง

เกาะแก่งในแม่น้ำโขง ตอนใต้ของเมืองหลวงพระบาง

ตลอดช่วงเวลาแห่งความสงบสุขซึ่งพระเจ้าสุริยวงศาสามารถรักษาไว้ได้ด้วยการปกครองที่เข้มแข็ง มีสงครามเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว สาเหตุมีอยู่ว่าพระเจ้าสุริยวงศาทรงสู่ขอเจ้าหญิงแก่นจันทน์ราชธิดาของเจ้าเมืองตรันนินห์หลายครั้ง แต่เมืองตรันนินห์ไม่ยอมถวาย ใน ค.ศ. 1651 พระองค์ก็ส่งทูตไปสู่ขออีกและให้กองทัพติดตามคณะทูตไปด้วย ตรันนินห์ต่อสู้ต้านทานไว้ได้ ใน ค.ศ. 1652 พระเจ้าสุริยวงศาจึงส่งกองทัพใหญ่ไปอีก ครั้งนี้ยึดได้เมืองหลวงของตรันนินห์คือเชียงขวาง แล้วบังคับให้เจ้าเมืองยอมอ่อนน้อม เหตุการณ์อันน่าเศร้านี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายบาดหมางกันอย่างแรงเป็นเวลานานจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 นอกจากสงครามครั้งนี้แล้ว รัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดของลาวนี้ก็ปรากฏว่ามีความดีเด่นทางวัฒนธรรมอันถ่ายทอดสืบต่อกันมาในด้านดุริยางคศิลป์ สถาปัตยกรรม แกะสลัก วาดเขียน การทำเครื่องทอง เครื่องเงิน การจักสาน และการทอ ล้วนแต่เจริญรุ่งเรืองทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามแม้แต่กษัตริย์ผู้ปรีชาสามารถเช่นพระเจ้าสุริยวงศาก็ไม่สามารถจะทำให้ประเทศเจริญมั่นคงอยู่ได้ พระโอรสองค์เดียวซึ่งเป็นรัชทายาทนั้นได้ลอบรักกับภรรยาของจางวางมหาดเล็ก ซึ่งเป็นการกระทำผิดทางอาญาขั้นอุกฤษฏ์ คณะผู้พิพากษาตัดสินให้ประหารชีวิตเจ้าชาย และพระราชบิดาก็ไม่ยอมล้มล้างกฎหมาย ผลก็คือเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสิ้นพระชนม์ลงใน ค.ศ. 1694 ราชอาณาจักรลาวไม่มีรัชทายาทจะสืบสันตติวงศ์ มีแต่พระนัดดาคือเจ้าชายกิ่งกิศราชกับเจ้าอินทโสมซึ่งยังเยาว์ไม่สามารถปกครองบ้านเมือง จึงถูกเตียนทะละอัครมหาเสนาบดีอาวุโสแย่งราชสมบัติ 6 ปีต่อมาคือ ค.ศ. 1700 เจ้านันทราชเจ้าเมืองนาคร ก็มายึดราชสมบัติและสังหารเตียนทะละ แล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์แทน

ข่าวการแย่งราชสมบัติเลื่องลือไปถึงเจ้าชัยองเว้ โอรสเจ้าชมภูพระเชษฐาองค์ใหญ่ของพระเจ้าสุริยวงศาซึ่งเคยแย่งราชสมบัติกับพระเจ้าสุริยวงศาเมื่อ ค.ศ. 1637 เมื่อเจ้าชมภูพ่ายแพ้ เจ้าชัยองเว้จึงลี้ภัยไปอยู่เมืองเว้ นับแต่ ค.ศ. 1696 เจ้าชัยองเว้พยายามขอความช่วยเหลือจากเวียดนามเพื่อมายึดอาณาจักรลาว จน ค.ศ. 1700 เจ้าชัยองเว้ได้กองทัพญวนมาสมทบกองทหารที่รวบรวมซ่องสุมที่เมืองตรันนินห์ ยกมาตีและยึดเมืองเวียงจันทน์ได้ ปลงพระชนม์เจ้านันทราชแล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์

เมื่อพระยาเตียนทะละถูกถอดออกจากราชสมบัติใน ค.ศ. 1700 นัดดาของพระเจ้าสุริยวงศา 2 องค์ คือเจ้ากิ่งกิศราชและเจ้าอินทโสม หนีไปอยู่หลวงพระบาง ครั้นเจ้าชัยองเว้แย่งราชสมบัติได้จาก

เจ้านันทราชแล้ว ก็ส่งน้องชายต่างบิดาชื่อท้าวนองให้ไปยึดหลวงพระบาง เจ้ากิ่งกิศราชกับเจ้าอินทโสมยังเยาว์ไม่สามารถต่อต้านได้ก็หนีไปอาศัยอยู่กับเจ้ากระหม่อมน้อยพระญาติซึ่งเป็นเจ้าเมืองสิบสองปันนา ใน ค.ศ. 1707 เจ้ากระหม่อมน้อยเกณฑ์กองทัพ 6 พันคนให้เจ้ากิ่งกิศราชและเจ้าอินทโสมยกมาขับไล่ท้าวนองออกจากหลวงพระบาง แล้วเจ้ากิ่งกิศราชก็ประกาศตนเป็นกษัตริย์ที่หลวงพระบางและยื่นคำขาดไปยังเจ้าชัยองเว้ว่า ต่อนี้ไปหัวเมืองต่างๆ ของลาวซึ่งอยู่เหนือเมืองเชียงคานขึ้นไปจะแยกตัวเป็นเอกราชอีกอาณาจักรหนึ่ง ขณะนั้นเจ้าชัยองเว้กำลังมีภาระกับการปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ให้เรียบร้อย จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะขัดขวางการแบ่งแยกดินแดนครั้งนี้ได้

ราชอาณาจักรของพระเจ้าสุริยวงศาซึ่งเคยเรืองอำนาจอยู่พักหนึ่งก็สิ้นสูญไปตั้งแต่ ค.ศ. 1707 หลวงพระบางกับเวียงจันทน์แยกเป็น 2 อาณาจักร ต่างฝ่ายต่างเป็นศัตรูกันและต่างก็อ่อนแอลงเพราะคอยจ้องหาโอกาสยึดดินแดนของอีกฝ่ายมารวมเป็นอาณาจักรเดียวกันอย่างเดิม เมื่อมีเจตจำนงเช่นนี้ต่างฝ่ายต่างก็แสวงหาความช่วยเหลือจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า สยาม และเวียดนาม ชาติเหล่านี้ต่างก็มีนโยบายขยายอาณาเขตอยู่เสมอในศตวรรษต่อไป

เวียงจันทน์ในรัชสมัยของเจ้าชัยองเว้ (ค.ศ. 1707 – ค.ศ. 1735) มีความลำบากยุ่งยากมาแต่ต้น ตรันนินห์ไม่ยอมถวายบรรณาการ เจ้าชัยองเว้จึงต้องส่งกองทัพไปยึดเมืองเชียงขวาง เจ้าเมืองตรันนินห์หนีไป อนุชาจึงได้ครองเมืองแทน แต่เมื่อกองทัพเวียงจันทน์ถอนทัพกลับไปแล้วเจ้าเมืองคนที่ถูกถอดออกจากราชสมบัติไปแล้วก็กลับมาครองราชย์ใหม่ แต่กลับดำเนินนโยบายยอมสวามิภักดิ์ต่อเจ้าชัยองเว้ ซึ่งไม่อาจจัดการกับเมืองจำปาสักและหัวเมืองทางใต้สุดของลาวได้ เพราะเจ้าสร้อยศรีสมุทรซึ่งปกครองหัวเมืองแถบนั้นมาตั้งแต่ ค.ศ. 1713 – ค.ศ. 1747 มีไมตรีใกล้ชิดกับสยามและกัมพูชา เจ้าชัยองเว้เองก็สนพระทัยแต่เรื่องวิวาทแย่งราชสมบัติของเจ้านายในหลวงพระบาง จึงปล่อยให้เจ้าสร้อยศรีสมุทรเป็นอิสระอย่างแท้จริง

ครั้นถึง ค.ศ. 1735 เจ้าองลองโอรสของเจ้าชัยองเว้ ได้สืบราชสมบัติต่อมาอย่างสงบเรียบร้อย รัชสมัยของเจ้าองลองยืนยาวเป็นเวลา 25 ปี จนได้เห็นความยุ่งเหยิงอย่างใหญ่หลวงในพม่า สยามและหลวงพระบาง แต่พระองค์ก็ดำเนินนโยบาย **"รู้รักษาตัวรอด"** จนได้รับผลสำเร็จ เมื่ออลองพญาผู้พิชิตของพม่าทำลายเอกราชอาณาจักรมอญหงสาวดีเสร็จสิ้นแล้ว ก็บุกมาทางด้านตะวันออก ด้วยมีประสงค์จะรื้อฟื้นนโยบายของพระเจ้าบุเรงนอง เจ้าองลองก็รักษาราชอาณาจักรเวียงจันทน์ไว้ให้พ้นภัยจากพม่าโดยเข้าช่วยพม่ารบกับหลวงพระบางจนหลวงพระบางพ่ายแพ้ต้องอ่อนน้อมต่อพม่า

เจ้าองลองมีเรื่องยุ่งยากกับตรันนินห์อีกคือตรันนินห์ไม่ยอมถวายบรรณาการ เจ้าองลองจึงส่งกองทัพเวียงจันทน์ไปรุกราน แต่คราวนี้เวียดนามเข้าแทรกแซงและสั่งให้ทั้งสองฝ่ายเลิกรบกัน เจ้าองลองจึงถอยทัพกลับแล้วเชิญเจ้าชมพูแห่งตรันนินห์มาเจรจาตกลงกัน เจ้าชมพูระแวงว่าเป็นกลอุบายจึงรออยู่ถึง 3 ปีค่อยไปเฝ้าเจ้าองลอง แต่พอเดินทางไปก็ถูกจับตัวไปเป็นเชลยอยู่ที่เวียงจันทน์ ใน ค.ศ. 1760 ญวนเข้าแทรกแซงอีกครั้งหนึ่ง สั่งให้เจ้าองลองปล่อยเจ้าชมพูซึ่งเป็นเชลยเสีย เจ้าองลองก็ต้องปฏิบัติตามคำสั่ง เจ้าชมพูก็ถวายบรรณาการแด่เจ้าองลองเป็นประจำเรื่อยมาจนตลอดรัชกาล และยังได้ไปเฝ้าถวายความสวามิภักดิ์ด้วยตนเองทุกๆ 3 ปี

เจ้าองลองสิ้นพระชนม์ก่อนที่พม่าจะเลิกทัพกลับจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อคราวที่อลองพญาได้รับบาดเจ็บสาหัส โอรสของเจ้าองลองชื่อเจ้าองบุญ (สิริบุญสาร) ดำเนินนโยบายตามพระบิดาคือเข้าข้างพม่า ตอนแรกทุกอย่างก็ดำเนินไปด้วยดี แต่เมื่อหลวงพระบางคิดก่อกบฏ พระเจ้าฉินบูฉิ่น (มังระ) ทำลายความพยายามของอาณาจักรหลวงพระบางลงเสีย และใน ค.ศ. 1767 ก็ไปตีกรุงศรีอยุธยาแตก แต่ราชอาณาจักรของพระองค์ก็ถูกจีนรุกราน ทำให้สยาม เชียงใหม่และหลวงพระบางหลุดพ้นจากอำนาจพม่า อาณาจักรเวียงจันทน์จึงตกอยู่ในอันตราย ใน ค.ศ. 1771 ก็ถูกหลวงพระบางโจมตี แต่เคราะห์ดีที่ตอนนี้พระเจ้ามังระหาทางเป็นไมตรีกับจีนโดยทำสัญญาสันติภาพกันที่เมืองกวางตุ้งเมื่อ ค.ศ. 1770 จึงสามารถส่งกองทัพอันเข้มแข็งมาตีกองทัพหลวงพระบางแตกพ่ายไป

แต่การเคลื่อนไหวของพระเจ้ากรุงธนบุรีในการรื้อฟื้นอำนาจของสยามและขับไล่พม่าออกจากดินแดนลาวนั้นมีผลสำเร็จมากขึ้นทุกที ทั้งที่พระเจ้ามังระพยายามยึดดินแดนที่เสียไปเมื่อตอนที่มีเรื่องยุ่งยากกับจีนนั้นกลับคืน ใน ค.ศ. 1774 เจ้าอินทโสมแห่งหลวงพระบางทำไมตรีกับพระเจ้ากรุงธนบุรีในสภาพการณ์เช่นนี้วิธีเดียวที่จะทำให้เวียงจันทน์ปลอดภัยคือเลิกเป็นไมตรีกับพม่า แล้วหันมาทำไมตรีกับสยาม แต่เจ้าองบุญเลือกเสี่ยงภัยอย่างโง่เขลาและท้าทายอำนาจของสยามต่อไป ผลก็คือการสูญเสีย ใน ค.ศ. 1778 ไทยหาเหตุยกทัพไปตีเวียงจันทน์ ล้อมอยู่ 2–3 เดือนเจ้าพระยาจักรีก็ยึดได้เมืองหลวง แล้วให้ทัพสยามเข้าไปตั้งยึดครองราชอาณาจักรอยู่ เจ้าองบุญหนีรอดไปลี้ภัยอยู่นอกประเทศ

พระแก้วมรกต พระพุทธรูปสำคัญซึ่งเคยประดิษฐานที่เชียงราย ถูกอัญเชิญไปลำปาง เชียงใหม่ ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐากษัตริย์สองอาณาจักรแห่งล้านนาและล้านช้างได้อัญเชิญไปไว้ที่หลวงพระบางและเวียงจันทน์ (212 ปี) ตามลำดับ พระแก้วมรกตถูกอัญเชิญมายังกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2322) และกรุงรัตนโกสินทร์ในที่สุด

หนึ่งในบรรดาของมีค่าที่สยามยึดมาจากเวียงจันทน์นั้น มี **พระแก้วมรกต** ซึ่งมีประวัติอันมหัศจรรย์ เป็นพระพุทธรูปสลักด้วยหยกสีเขียว ทุกวันนี้ก็ยังเป็นสิ่งสำคัญที่ควรชมของกรุงเทพฯ กล่าวกันว่าพระพุทธรูปองค์นี้เดิมพบที่เชียงรายเมื่อ ค.ศ. 1436 เคยประดิษฐานที่เชียงใหม่แล้วย้ายไปหลวงพระบาง จากนั้นจึงถูกอัญเชิญไปเวียงจันทน์เมื่อ ค.ศ. 1564 ใน ค.ศ. 1779 ได้มาเป็นสิ่งเชิดชูพระบารมีอันรุ่งโรจน์อยู่ที่ธนบุรี ต่อมาเมื่อสร้างกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสร้างวัดขึ้นในเขตพระราชวังเพื่อประดิษฐานพระแก้วมรกต ไทยไม่เพียงแต่ยึดพระแก้วมรกตจากเมืองที่ถูกทำลายเท่านั้น วู้ดกล่าวว่า[1] ในโอกาสนี้ สยามก็ไม่แพ้พม่าในเรื่อง “การทำให้คนกลัว”

ใน ค.ศ. 1782 เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีหมดบุญบารมีไปแล้ว เจ้าพระยาจักรีได้เสวยราชสมบัติ เจ้าองบุญผู้ลี้ภัยไปก็มาสวามิภักดิ์ยอมอ่อนน้อมเป็นทางการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ พระราชทานอนุญาตให้กลับเวียงจันทน์ แล้วทรงแต่งตั้งโอรสองค์ใหญ่ของเจ้าองบุญชื่อเจ้านันทเสนให้ปกครองเวียงจันทน์ในฐานะเจ้าประเทศราชของสยาม ใน ค.ศ. 1791 เจ้าในราชวงศ์หลวงพระบางวิวาทแย่งราชสมบัติกัน ยั่วยุให้เจ้านันทเสนกษัตริย์หนุ่มแห่งเวียงจันทน์เข้าแทรกแซงและได้ชัยชนะยึดเมืองหลวงพระบางและผนวกเมืองหัวพันเข้ากับอาณาจักรเวียงจันทน์ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ไม่พอพระทัยอย่างยิ่ง พอเจ้านันทเสนยกทัพกลับจากหลวงพระบาง ก็ถูกถอดออกจากราชสมบัติ แล้วทรงแต่งตั้งเจ้าอินอนุชาของเจ้านันทเสนขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเวียงจันทน์แทน (ค.ศ. 1792 – ค.ศ. 1805)

[1] History of Siam, หน้า 268.

เจ้าอิน (อินทวงศ์) เป็นเจ้าประเทศราชที่จงรักภักดี เคยช่วยสยามขับไล่พม่าออกจากเชียงแสน อนุชาซึ่งเป็นอุปราชชื่อเจ้าอนุก็มีชื่อเสียงในการรบ เมื่อไปเฝ้าที่กรุงเทพฯ ก็ได้รับการต้อนรับด้วยความชื่นชมยินดี ดังนั้นเมื่อเจ้าอินถึงแก่พิราลัยเมื่อ ค.ศ. 1805 สยามก็สถาปนาเจ้าอนุขึ้นเป็นกษัตริย์ทันที

หอไตรวัดสีสะเกด เมืองจันทะบูลี กำแพงนครเวียงจันทน์ เจ้าอนุวงศ์ได้ทำการบูรณะครั้งใหญ่เมื่อ ค.ศ.1819

เจ้าอนุ เป็นผู้มีความสามารถเป็นพิเศษ แต่ความมักใหญ่ใฝ่สูงของพระองค์ทำให้ประเทศต้องประสบกับภัยพิบัติอันร้ายแรงที่สุดในประวัติศาสตร์ของเวียงจันทน์ ความมองอาจกล้าหาญของเจ้าอนุที่แสดงไว้ในสงครามที่เมืองเชียงแสนนั้นทำให้คนไทยชื่นชอบมาก แต่เจ้าอนุมีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะปลดแอกประเทศให้พ้นจากฐานะเมืองขึ้น เจ้าอนุปกปิดความคิดนี้ไว้อย่างสุขุมอยู่หลายปี ในระหว่างนั้นก็เสริมสร้างกำลังและฐานะของพระองค์ ตกแต่งราชธานีให้งดงามและแข็งแรงมั่นคง ใน ค.ศ. 1819 พระองค์ปราบกบฏข่าในจำปาสักได้ราบคาบ แล้วตั้งโอรสชื่อเจ้าโง้[1] เป็นเจ้าเมืองจำปาสัก เจ้าอนุสั่งให้เจ้าโง้เสริมกำลังที่เมืองอุบล โดยอ้างว่าเพื่อป้องกันเมืองไทย เจ้าอนุยังส่งบรรณาการไปถวายจักรพรรดิยาลองแห่งเวียดนาม ใน ค.ศ. 1820 ก็เสนอข้อสัญญาเป็นไมตรีลับๆ กับหลวงพระบาง ชักชวนมาเป็นพันธมิตรเพื่อต่อสู้กับเมืองไทย แล้วยังนัดประชุมใหญ่บรรดาพวกเมืองขึ้นของเวียงจันทน์ปีละ 2 ครั้ง ให้มาถวายคำสัตย์แสดงความจงรักภักดีต่อพระองค์ที่วัดอันงดงามซึ่งพระองค์สร้างขึ้นใหม่เมื่อ ค.ศ. 1824 ชื่อ **วัดสีสะเกด**

ใน ค.ศ. 1825 เจ้าอนุเดินทางมากรุงเทพฯ เนื่องในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ แล้วทูลขอครัวลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในสยามตั้งแต่ศตวรรษก่อน แน่นอนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงปฏิเสธคำขอร้องอันไม่สมเหตุสมผลนี้ การขอครัวลาวนั้นเป็นข้ออ้างของเจ้าอนุเพื่อเป็นข้อแก้ตัวในการตัดไมตรีกับเจ้านายไทยซึ่งเป็นการเสี่ยงภัยอย่างใหญ่หลวง ปีต่อมากัปตันเบอร์นีมากรุงเทพฯ เพื่อเจรจาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี ขณะที่เบอร์นียังอยู่ในกรุงเทพฯ นั้น มีข่าวลืออันไม่มีมูลความจริงแพร่สะพัดไปถึงเวียงจันทน์ว่าการเจรจาไม่สำเร็จ และอังกฤษกำลังส่งกองทัพเรือมาคุกคามกรุงเทพฯ เจ้าอนุจึงตัดสินใจทันทีว่าถึงเวลารวบรัดกู้เอกราชคืนมาจากสยามโดยใช้กำลังทหาร

เจ้าอนุลงมือจู่โจมโดยไทยไม่ทันรู้ตัว ทัพลาว 3 กองทัพแยกกันยกลงมาเป็น 3 ทางพร้อมกันมุ่งตรงมากรุงเทพฯ ทัพที่ 1 เจ้าโง้ยกมาจากอุบล ทัพที่ 2 เจ้าอุปราชติสสะยกมาจากร้อยเอ็ด และทัพที่ 3 เจ้าอนุเป็นแม่ทัพยกมาจากเวียงจันทน์ ทัพของเจ้าอนุนี้เดินทางได้สะดวกจนถึงโคราช เพราะใช้กลอุบายง่ายๆ คือประกาศให้ประชาชนทราบว่าจะยกทัพลงไปช่วยไทยต่อต้านการรุกรานของอังกฤษ ทัพหน้าของพระองค์ยกลงมาประชิดเมืองสระบุรี เป็นระยะทางอีกเพียง 3 วันก็จะถึงกรุงเทพฯ

แต่ไทยก็ออกปะทะต้านทานไว้ ไม่ช้ากองทัพเวียงจันทน์ก็ต้องหยุดชะงัก การจู่โจมอย่างฮึกเหิมก็ยุติลง ทัพหน้าของลาวถูกตีโต้ร่นถอยไปโคราช ไทยใช้เวลาในตอนนี้เร่งรีบระดมกำลังเป็นกองทัพใหญ่

มีเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพ ครั้นยกทัพตามไปถึงโคราชก็ไม่มีการต่อต้านใดๆ เลย เพราะเจ้าอนุหนีกลับขึ้นไปทางเหนือเสียแล้ว การตัดสินใจของเจ้าอนุครั้งนี้ดูเหมือนจะเกิดขึ้นเพราะเหตุที่ไม่คาดคิดและกองลำเลียงของพระองค์ที่ไปปล้นสะดมก็ถูกกองทัพเล็กๆ ของสยามโจมตียับเยินที่ทุ่งสำริด

ถึงตอนนี้เจ้าพระยาบดินทร์กลับกลายเป็นฝ่ายรุก จึงดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์ที่วางไว้ คือเข้าโจมตีเมืองอุบลก่อน จับเจ้าโง้ได้ แล้วในที่สุดก็มีการรบขั้นเด็ดขาดที่หนองบัวลำภูใน ค.ศ. 1827 ลาวรบอย่างทรหดอยู่ถึง 7 วันก็ถูกไทยไล่ข้ามแม่น้ำโขงไป การรบพุ่งก็ยุติลง เจ้าอนุหนีเข้าไปในป่าทึบแล้วส่งคนไปขอความช่วยเหลือจากเชียงใหม่ หลวงพระบางและเชียงขวาง แต่ไม่ได้ผล สยามเผาเมืองเวียงจันทน์เสียหมดสิ้น และใช้วิธีทำลายอาณาจักรเวียงจันทน์ด้วยการกวาดต้อนผู้คนเข้ามาในเขตแดนไทย เช่นเดียวกับที่พม่าเคยทำกับไทยมาก่อน

ราชอาณาจักรเวียงจันทน์ก็ถึงที่สุด ใน ค.ศ. 1828 เจ้าอนุถูกไทยไล่ติดตามข้ามทิวเขาเวียดนามแล้วไปปรากฏตัวในเมืองเว้ พระเจ้ามินห์มางสัญญาว่าจะช่วยกู้ราชสมบัติคืนให้ แต่ทหารของเจ้าอนุส่วนใหญ่หนีไปในระหว่างทางที่ยกกลับมา พอถึงเมืองเวียงจันทน์ที่ถูกเผาแล้วนั้น กองทัพไทยที่นั่นก็โจมตีทำให้เจ้าอนุต้องหนีต่อไป ครั้งนี้หนีเข้าไปในเขตแดนตรันนินห์ เจ้าน้อยเจ้าเมืองตรันนินห์ต้องตัดสินใจเลือกว่าจะเข้าข้างไทยหรือเวียดนาม ด้วยเหตุที่ทัพสยามกำลังคุกคามอยู่ใกล้ๆ และเจ้าน้อยก็เกลียดชังเจ้าผู้ครองเวียงจันทน์เช่นเดียวกับบรรพบุรุษอยู่แล้ว ดังนั้นเจ้าน้อยจึงจับเจ้าอนุผู้ลี้ภัยส่งให้ไทย

เจ้าอนุถึงแก่กรรมที่กรุงเทพฯ ใน ค.ศ. 1835 หลังจากถูกจองจำอยู่ 4 ปี[2] สังฆราชปาเลอกัวซ์เขียนไว้ว่า เจ้าอนุถูกขังในกรงเหล็กตั้งประจานไว้และตายเพราะถูกทารุณกรรม แต่มีหลักฐานที่ขัดแย้งกับข้อกล่าวหาของสังฆราชผู้นี้อยู่มาก จึงยังหาข้อพิสูจน์มายืนยันข้อเท็จจริงไม่ได้ เวียดนามต้องการแก้แค้นเจ้าน้อยแห่งเชียงขวางทันที จึงสั่งให้ไปรายงานการกระทำของตนที่เมืองเว้ เจ้าน้อยก็หาวิธีที่จะให้พระเจ้ามินห์มางคลายพิโรธ จึงจัดทูตนำบรรณาการอันมีค่าไปถวายแต่ไม่ได้ผล กองทัพเวียดนามจับเจ้าน้อยส่งไปเมืองเว้แล้วประหารชีวิตเสียท่ามกลางหมู่ชน ตรันนินห์ก็กลายเป็นมณฑลหนึ่งของญวน

ส่วนเรื่องราวของอาณาจักรหลวงพระบางตั้งแต่ ค.ศ. 1707 เรื่อยมาอาจสรุปได้ว่า ในระยะแรกวุ่นวายเพราะเจ้านายในราชวงศ์วิวาทกัน แรกทีเดียวเจ้าอินทโสมพยายามแย่งราชสมบัติจากพระเชษฐาคือเจ้ากิ่งกิศราช (ค.ศ. 1707 – ค.ศ. 1726) แต่ไม่สำเร็จ ต่อมาก็ต้องการกำจัดเจ้ากระหม่อมน้อยหรือพระบรมขัตติยวงศา (ค.ศ. 1726 – ค.ศ. 1727) ซึ่งเป็นพระญาติ เจ้ากระหม่อมน้อยผู้นี้มีบุคลิกลักษณะที่น่าสนใจมาก การเสด็จประพาสผจญภัยของพระองค์มีเรื่องแปลกๆ ที่คนยังเล่าขานกันมาจนทุกวันนี้ พระองค์โปรดการล่าสัตว์จนครั้งหนึ่งเสด็จออกประพาสล่าสัตว์แล้วประมาทปล่อยให้เจ้าอินทโสมซึ่งเคยคิดแย่งราชสมบัติมาครั้งหนึ่งแล้วนั้นอยู่ในเมืองหลวงอย่างอิสระ เจ้าอินทโสมจึงกบฏ ตั้งตนเป็นกษัตริย์ เมื่อเจ้ากระหม่อมน้อยทราบเรื่องก็ออกเดินทางไปแสวงหาโชคลาภที่เชียงใหม่ ขณะนั้นเชียงใหม่แข็งเมืองเป็นกบฏไม่ยอมขึ้นกับพม่ามาได้สิบปีแล้ว เมื่อเจ้ากระหม่อมน้อยไปถึงเชียงใหม่และขับไล่กองทัพพม่าซึ่งมาโจมตีเมื่อ ค.ศ. 1728 แล้ว พระองค์ก็ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ปกครองอาณาจักรเชียงใหม่

[1] หมายเหตุผู้แปล : ไทยเรียก เจ้าโย่.

[2] หมายเหตุผู้แปล : หลักฐานของไทยกล่าวว่าเจ้าอนุถึงแก่พิราลัยหลังถูกจองจำเพียง 7 วัน.

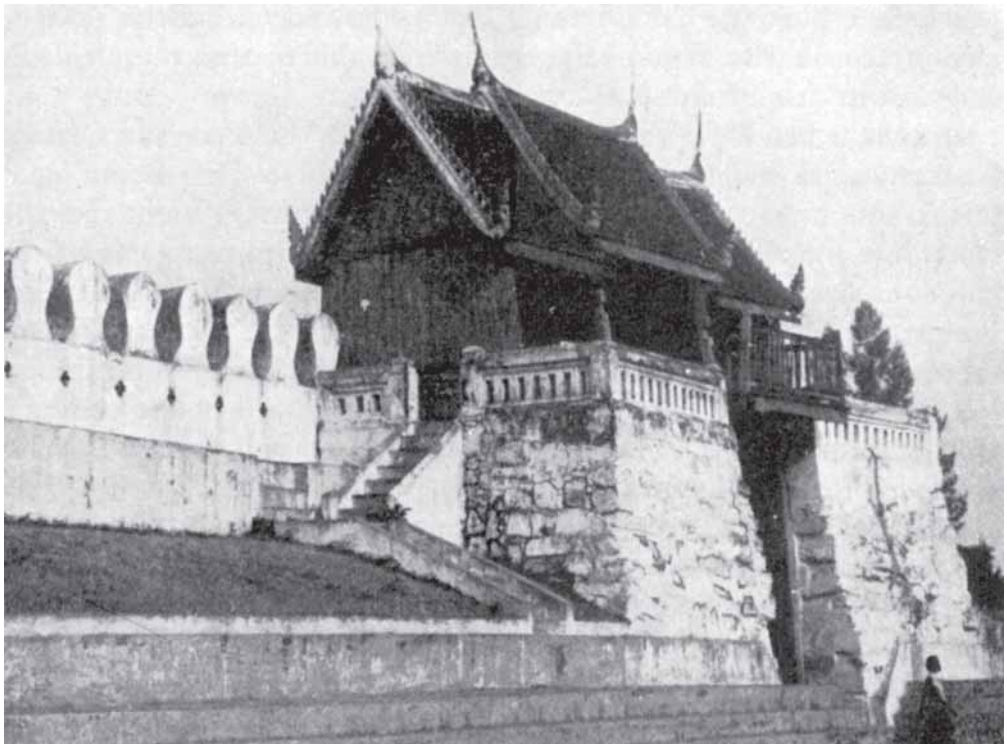

ประตูเมืองโคราช (นครราชสีมา)

เจ้าอินทโสมครองหลวงพระบางอยู่จนกระทั่ง ค.ศ. 1776 เหตุการณ์ภายในก็สงบราบคาบดี แต่ภายนอกนั้นหลวงพระบางต้องผจญกับภยันตรายใหญ่หลวง การที่ปลีกตัวอยู่โดดเดี่ยวไม่เข้ากับใครทำให้ต้องติดต่อทางการทูตกับจีน จดหมายเหตุในรัชกาลของพระองค์เน้นความสำคัญของการส่งคณะทูตไปปักกิ่งถึง 2 ครั้งใน ค.ศ. 1729 กับ ค.ศ. 1734 ครั้นถึง ค.ศ. 1750 เวียดนามทวงบรรณาการแต่เจ้าอินทโสมไม่ยอมส่งให้ เวียดนามก็ส่งกองทัพมาทวงแต่หลวงพระบางขับไล่กองทัพเวียดนามไปได้ และเรื่องราวก็ยุติลง เชื่อกันว่าการที่เวียดนามอ่อนแอเช่นนี้เพราะเกิดจลาจลขึ้นในเวียดนามเนื่องจากกษัตริย์ราชวงศ์เลหมดอำนาจ ไม่สามารถควบคุมกิจการของประเทศ

อันตรายอันใหญ่หลวงที่สุดของหลวงพระบางนั้นมาจากพม่าซึ่งเรืองอำนาจขึ้นในสมัยอลองพญา (ค.ศ. 1752 – ค.ศ. 1760) กับผู้สืบราชสมบัติองค์ต่อๆ มา ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น หลวงพระบางจำต้องยอมอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ต่อพม่าเมื่อ ค.ศ. 1753 และต้องส่งเจ้าหลวงพระบางหลายองค์รวมทั้งโอรสของเจ้าอินทโสมที่ชื่อเตียววงศ์ ไปเป็นตัวจำนำอยู่ในเมืองพม่าด้วย ครั้นอลองพญาสิ้นพระชนม์ เจ้าอินทโสมก็พยายามจะกู้เอกราชแต่ไม่สำเร็จ พอจีนมารุกรานพม่าและพระเจ้าตากสินชนะพม่าที่เมืองไทย สถานการณ์ของหลวงพระบางก็ดีขึ้น เจ้าอินทโสมจึงเลิกอ่อนน้อมต่อพม่า แล้วยังกล้ายกทัพไปตีเวียงจันทน์ซึ่งเป็นพันธมิตรของพม่าใน ค.ศ. 1771 พม่าจึงยกมาตีกองทัพหลวงพระบางที่เมืองกาสีแตกพ่ายไป แล้วไปช่วยเวียงจันทน์ซึ่งถูกกองทัพหลวงพระบางล้อมอยู่ แต่พม่าก็ยกทัพกลับโดยมิได้รื้อฟื้นอำนาจเก่าที่เคยมีอยู่

ใน ค.ศ. 1774 เจ้าอินทโสมอาจหาญเสี่ยงโชคมาเข้าฝ่ายพระเจ้าตากช่วยไทยรบพม่า โดยมิได้เฉลียวพระทัยว่านี่เป็นก้าวที่ถลำลึกเกินไป เพราะใน ค.ศ. 1778 เมื่อไทยยึดเมืองเวียงจันทน์ได้แล้ว จึงเรียกร้องให้เจ้าอินทโสมส่งโอรสชื่อเจ้าโชติกะกุมาร (ค.ศ. 1776 – ค.ศ. 1781) ไปเป็นตัวจำนำ แสดงว่าไทยได้ลดอำนาจหลวงพระบางลงเป็นเมืองขึ้นเช่นกัน

ใน ค.ศ. 1781 อนุชาของเจ้าโชติกะกุมาร คือเจ้าเตียววงศ์ บังคับพระเชษฐาสละราชสมบัติให้พระองค์ หลังจากนั้นเพียง 6 ปี กษัตริย์องค์นี้ก็พิราลัยตั้งแต่ยังหนุ่มโดยไม่มีโอรส หลวงพระบาง มีเรื่องวุ่นวายอยู่ 4 ปีเพราะบรรดาอนุชาต่างก็แย่งชิงราชสมบัติกัน และดังที่กล่าวมาแล้วในตอนก่อน เรื่องนี้ยั่วยุให้เจ้านันทเสนแห่งอาณาจักรเวียงจันทน์เข้าแทรกแซง อนุชาองค์หนึ่งซึ่งมีนิสัยชอบวิวาทชื่อเจ้าอนุรุทธ์ เป็นโอรสองค์ที่ 2 ของเจ้าอินทโสม รวบรวมไพร่พลต่อต้านเจ้านันทเสนซึ่งมารุกราน แต่ก็ไม่สามารถรักษาเมืองไว้ได้ ครั้นเมืองหลวงแตกก็หนีมากรุงเทพฯ และมาอยู่อย่างเชลย 2 ปี (ค.ศ. 1791 – ค.ศ. 1793)

ระหว่างนั้นเจ้านันทเสนก็ประหารผู้คนในหลวงพระบางเสียเป็นอันมาก แล้วกวาดต้อนผู้คนที่เหลือกลับไป พระองค์ต้องการจะทำการใหญ่ยิ่งกว่านั้นแต่ยังเกรงจะเป็นที่ระคายเคืองต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม เพียงการโจมตีหลวงพระบางในครั้งนี้ก็ถือว่าทำการเกินตัวไป ผลจึงกลายเป็นว่าต้องถูกถอดออกจากราชสมบัติ และถูกสั่งให้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ สยามส่งเจ้าอนุรุทธ์ซึ่งลี้ภัยเข้ามาอยู่ก่อนกลับไปครองหลวงพระบางโดยคำขอร้องของพระเจ้ากรุงจีน พระองค์พากเพียรซ่อมแซมราชธานีที่ย่อยยับและทำนุบำรุงพุทธศาสนา ใน ค.ศ. 1817 ทรงสละราชสมบัติให้พระโอรสคือเจ้ามังธาตุราช

กษัตริย์องค์ใหม่นี้ไม่ใช่คนหนุ่มแล้วเพราะประสูติเมื่อ ค.ศ. 1775 ทรงดำเนินรอยตามพระบิดาและปกครองบ้านเมืองอย่างสงบ และทรงระมัดระวังไม่ให้เจ้าอนุดึงไปเป็นพันธมิตรต่อต้านอำนาจของสยาม แต่เมื่อเจ้าอนุถูกปราบและอาณาจักรเวียงจันทน์ล่มสลายไปแล้ว จึงทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องวางนโยบายใหม่ ใน ค.ศ. 1831 และ ค.ศ. 1833 ทรงส่งคณะทูตไปยังเมืองเว้ ขออ่อนน้อมยอมถวายต้นไม้เงินทองซึ่งพระอัยกาของพระองค์ดึงดันไม่ยอมถวายเมื่อ ค.ศ. 1750

แต่นโยบายใหม่นี้ก็ไม่บังเกิดผล หลวงพระบางยังไม่สามารถปลดแอกจากอำนาจของสยาม ส่วนพระเจ้ามินห์มางทรงเก็บราชสาส์นซึ่งราชทูตลาวเชิญมาถวายนั้นไว้ด้วยความรอบคอบ หลายปีต่อมาราชสาส์นนั้นได้กลายเป็นลาภอันประเสริฐราวกับฟ้าประทานลงมาให้แก่ฝรั่งเศส เมื่อฝรั่งเศสหาข้ออ้างที่จะขยายอำนาจออกจากเวียดนามข้ามแม่น้ำโขงเข้าไปในลาว

เมื่อเจ้ามังธาตุราชพิราลัยใน ค.ศ. 1836 ขุนนางผู้ใหญ่ของสยามก็ไปในงานพระศพและประกาศเปิดเผยว่าสยามมีสิทธิเหนือหลวงพระบาง เจ้าสุขเสริม[1] โอรสของเจ้ามังธาตุราชเป็นผู้ที่ควรจะได้ราชสมบัติแต่ยังเป็นตัวจำนำอยู่ในกรุงเทพฯ ต้องคอยอยู่ถึง 3 ปีพระเจ้าแผ่นดินสยามจึงทรงแต่งตั้งเป็นทางการให้กลับไปครองหลวงพระบางได้

[1] หมายเหตุผู้แปล : ไทยเรียก เจ้าสุทธิราช.

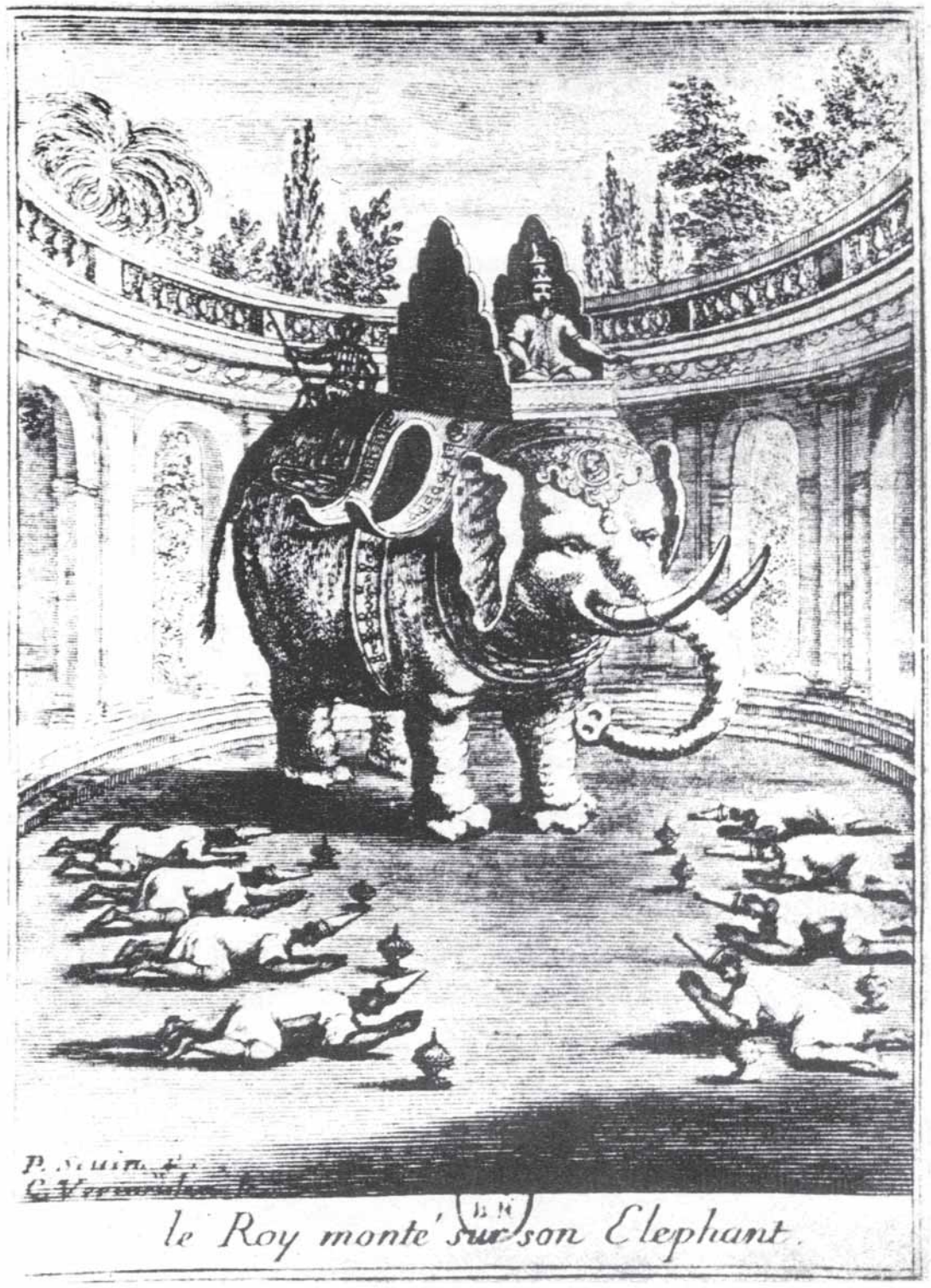

พระนารายณ์ทรงพระคชาธาร ภาพจากบันทึกของชาวฝรั่งเศสที่มากรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยของพระองค์

บทที่ 26
ราชอาณาจักรไทย
ค.ศ. 1688 – ค.ศ. 1851

พระเพทราชาผู้ชิงราชสมบัติและป้องกันประเทศให้พ้นจากอำนาจของ

ฝรั่งเศสนั้น ประสบความยุ่งยากตลอดรัชกาลเป็นเวลา 15 ปี[1] เกิดความไม่สงบภายใน หัวเมืองหลายแห่งเป็นกบฏแข็งเมือง เหตุร้ายเรื่องแรกเกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1690 มีผู้อ้างตนว่าเป็นพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์นำกำลังพลจะเข้ายึดพระนครศรีอยุธยา ราษฎรในเมืองนครนายก ลพบุรีและสระบุรีเข้าสวามิภักดิ์ด้วยเป็นอันมาก ในระหว่างเข้าโจมตีพระนครนั้น ช้างของหัวหน้ากบฏถูกยิง ตนเองก็ได้รับบาดเจ็บและถูกจับตัวได้ กำลังพลก็แตกกระจายไป การพ่ายแพ้ครั้งนี้ทำให้ประชาชนในเมืองที่เกิดกบฏตื่นกลัว ถึงกับอพยพเข้าไปอยู่ในเขตแดนพม่าก็มี ปีต่อมาเจ้าเมืองโคราชกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชทางแหลมมลายูแข็งเมืองขึ้น กบฏที่โคราชถูกปราบก่อนโดยกองทัพอยุธยาต้องรบพุ่งอย่างหนัก โดยใช้วิธีเล่นว่าวแบบใหม่คือนำคบเพลิงผูกติดกับว่าวแล้วชักให้ไปตกบนหลังคาบ้านเรือนราษฎร พระยาโคราชหนีไปนครศรีธรรมราช ใน ค.ศ. 1692 อยุธยาส่งกองทัพไปปราบด้วยความยากลำบากกว่าเมืองนครฯ จะยอมแพ้ พระยาโคราชเสียชีวิตในระยะแรกของการรบ ส่วนพระยานครฯ นั้นเป็นชาวมลายูและเคยเป็นเพื่อนกับแม่ทัพเรือซึ่งทางกรุงศรีอยุธยาส่งลงไป เมื่อพระยานครฯ เห็นว่าจะสู้ต่อไปไม่สำเร็จ จึงฆ่าบุตรภรรยาของตนแล้วหนีลงเรือพร้อมด้วยบริวาร 50 คน แม่ทัพเรือซึ่งเป็นเพื่อนเก่าแสร้งไม่รู้ไม่เห็นปล่อยให้พระยานครฯ หนีไป ตนเองจึงต้องเสียชีวิตแทน ถูกตัดศีรษะเสียบประจานไว้ที่ประตูเมือง

ใน ค.ศ. 1699 เกิดกบฏขึ้นที่โคราช ครั้งนี้หัวหน้ากบฏเป็นผีบุญผู้วิเศษ ตอนแรกมีบริวารเพียง 28 คนเท่านั้น แต่ทำให้เจ้าเมืองและประชาชนหวั่นเกรงอำนาจเวทมนตร์คาถา หลังจากนั้นก็มีผู้ยุยงหัวหน้ากบฏผู้นั้นให้ย้ายมาตั้งมั่นที่ลพบุรีพร้อมด้วยกำลังพลประมาณ 3,000 คน ครั้นกองทัพอยุธยา

[1] มีความเห็นขัดแย้งกันเรื่องปีที่สวรรคต พระราชพงศาวดารว่า ค.ศ. 1697 ดู wood, History of Siam, หน้า 223.

ยกไปปราบ ไพร่พลก็ยอมแพ้ ส่งตัวผู้นำกับบริวารดั้งเดิม 28 คนนั้นให้แก่กองทัพอยุธยา การจลาจลก็สิ้นสุดลง

ใน ค.ศ. 1700 เกิดการชิงราชสมบัติในราชอาณาจักรลาวจนแตกเป็น 2 อาณาจักร มีกษัตริย์ปกครองที่เวียงจันทน์องค์หนึ่ง ที่หลวงพระบางอีกองค์หนึ่ง กษัตริย์เหงียนแห่งเว้สนับสนุนเจ้าลาวองค์หนึ่งให้ได้ราชสมบัติ โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องรับความเป็นใหญ่ของเวียดนาม หลักฐานฝ่ายไทยอ้างว่าได้ส่งกำลังไปช่วยเหลือด้วยเหมือนกัน กษัตริย์ลาวจึงส่งพระราชธิดามาถวายและได้เป็นชายาของพระมหาอุปราช[1] ตั้งแต่นั้นเวียดนามและสยามก็เป็นคู่แข่งกันเรื่อยมาในการมีอำนาจเหนือลาว

พระมหาอุปราชเสวยราชสมบัติต่อจากพระบิดาเมื่อ ค.ศ. 1703 พงศาวดารไทยถวายพระนามว่า **พระเจ้าเสือ** พระองค์ดุร้ายข่มเหงราษฎรจนมีเรื่องเล่าขานต่อมามากมาย รัชกาลนี้ไม่ค่อยมีเหตุการณ์สำคัญ

ต่อมาคือรัชกาล **พระเจ้าท้ายสระ** (ค.ศ. 1709 – ค.ศ. 1733) ราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าเสือ รัชกาลนี้มีเรื่องสำคัญคือทรงพยายามกำจัดอิทธิพลเวียดนามในกัมพูชาที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ใน ค.ศ. 1714 พระศรีโธเมีย ไทยเรียกว่าพระศรีธรรมราชา ถูกพระเจ้าอาคือพระแก้วฟ้าซึ่งมีกองทัพเวียดนามและลาวหนุนหลังขับไล่ออกจากราชธานี พระศรีธรรมราชากับอนุชาหนีมายังกรุงศรีอยุธยา สยามส่งกองทัพไปโจมตีกัมพูชาถึง 2 ครั้งเมื่อ ค.ศ. 1715 กับ ค.ศ. 1716 เพื่อกู้ราชสมบัติคืนให้แก่พระศรีธรรมราชา แต่พ่ายแพ้กลับมา ใน ค.ศ. 1717 สยามก็ส่งกองทัพใหญ่ 2 ทัพไปโจมตีกัมพูชาอีก ทัพที่ 1 มีกองเรือขนาดใหญ่เป็นกำลังหนุนคอยโจมตีหัวเมืองชายทะเล ส่วนทัพที่ 2 เดินทัพทางบกไปตีเมืองอุดงอันเป็นราชธานีของพระแก้วฟ้า กองทัพทางใต้พินาศย่อยยับ วู้ดกล่าวว่า[2] เป็นความพินาศอย่างใหญ่หลวงที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย เขาโทษว่าเป็นเพราะแม่ทัพสยามไร้ความสามารถและขลาด วู้ดกล่าวว่ากองทัพเรือตื่นตกใจเพียงเสียเรือไป 2 – 3 ลำก็แล่นออกทะเลหนีกลับมาเสีย ปล่อยให้กัมพูชากวาดล้างกองทัพบกจนย่อยยับ อย่างไรก็ดีหลักฐานฝ่ายเวียดนามกล่าวว่า กองเรือสยามยึดได้เมืองห่าเตียนแล้วก็ถูกพายุทำลาย[3] ส่วนกองทัพด้านเหนือก็เข้าตีกองทัพกัมพูชาแตกพ่ายหลายครั้ง แล้วเข้าประชิดเมืองหลวง เมื่อเป็นเช่นนี้พระแก้วฟ้าจึงยอมสวามิภักดิ์ แล้วสยามก็ปล่อยให้กัมพูชาปกครองอาณาจักรของตนต่อไป เห็นได้ชัดว่าพระแก้วฟ้าทำเช่นนี้เพราะหวังจะได้กำลังจากสยามไว้ต้านทานเวียดนาม เพราะเวียดนามมีนโยบายขยายอาณาจักรต้องการกัมพูชาเป็นเมืองขึ้น แต่ดูเหมือนสยามก็ไม่ได้ตั้งใจจะช่วยจริงจังนักเวียดนามจึงรุกเข้ามาในดินแดนกัมพูชามากขึ้น

เมื่อพระเจ้าท้ายสระสวรรคตใน ค.ศ. 1733 พระอนุชาคือพระมหาอุปราชกับเจ้าฟ้าอภัยพระโอรสองค์ที่ 2 แย่งชิงราชสมบัติกัน พระมหาอุปราชชนะขึ้นเสวยราชย์ทรงพระนามพระมหาธรรมราชาที่ 2 แต่โดยปกติขนานพระนามว่า **พระเจ้าบรมโกศ** พระองค์แก้แค้นฝ่ายตรงข้ามอย่างรุนแรง แต่ภายหลังก็ทรงปกครองบ้านเมืองให้ได้รับความสงบสุข จนประวัติศาสตร์ไทยถือว่ารัชกาลของพระองค์ซึ่งสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1758 นั้นเป็นยุคทอง ระยะเวลาที่พระองค์เสวยราชย์นั้นตรงกับเวลาที่กำลังมีเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้นเกิดขึ้นในประเทศพม่า คือพวกมอญก่อการจลาจลใน ค.ศ. 1740 ทำให้ข้าหลวงพม่าที่ปกครองเมาะตะมะและเมืองทวายหนีเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ผลก็คือเกิดมีสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับพม่าขึ้น

และใน ค.ศ. 1744 พม่าส่งทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีเป็นครั้งแรกในระยะกว่าร้อยปี พระเจ้าบรมโกศทรงปฏิเสธไม่ยอมพระราชทานพระราชธิดาแก่สมิงทอกษัตริย์มอญ พม่าก็หวังจะให้ไทยช่วยปราบมอญ แม้ไทยจะส่งทูตไปเจริญพระราชไมตรีตอบกรุงอังวะใน ค.ศ. 1746 แต่พระเจ้าบรมโกศก็ยังรักษาความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด ปีต่อมาสมิงทอสูญเสียราชสมบัติแล้วหนีไปเชียงใหม่ วู้ด [4] กล่าวว่าสมิงทอไปซ่องสุมผู้คนอยู่ที่นั่นแล้วพยายามกลับไปกู้ราชสมบัติแต่ไม่สำเร็จ ใน ค.ศ. 1750 สมิงทอหาทางเล็ดลอดมาถึงกรุงศรีอยุธยา แต่พระเจ้าบรมโกศไม่ทรงช่วยเหลือ สุดท้ายก็ส่งตัวลงสำเภาเนรเทศไปเมืองจีน แต่สมิงทอไปขึ้นบกที่เวียดนามแล้วหาทางกลับเชียงใหม่ได้อีก ใน ค.ศ. 1756 สมิงทอพร้อมด้วยทหารกองหนึ่งไปอาสารับราชการกับอลองพญา แต่อลองพญาควบคุมตัวไว้จนถึงแก่กรรมในสองปีต่อมา

พระเจ้าบรมโกศเป็นกษัตริย์ที่รักสันติและเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ค.ศ. 1753 กษัตริย์แห่งแคนดี [5] (ลังกา) ทูลขอคณะสงฆ์ไทยให้ไปช่วยอุปสมบทพระภิกษุลังกา พระเจ้าบรมโกศทรงจัดสมณทูต 15 รูป มีพระอุบาลีเป็นประธานให้เดินทางไปลังกา สมณทูตชุดนี้ได้รับความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง พิสูจน์ให้เห็นได้จากการเกิดนิกายใหม่ **อุบาลีวงศ์หรือสยามวงศ์** ขึ้นมา ซึ่งเป็นนิกายที่ใหญ่ที่สุดในลังกา

รูปหล่อของพระอุบาลีเถระ ณ พิพิธภัณฑ์บริขารของพระอุบาลี ที่วัดบุปผารามหรือมัลลวตะ ประเทศศรีลังกา

ก่อนสวรรคตใน ค.ศ. 1758 พระเจ้าบรมโกศทรงสถาปนาพระโอรสองค์ที่ 2 คือเจ้าฟ้าอุทุมพรขึ้นเป็นมหาอุปราช แทนที่จะสถาปนาพระโอรสองค์ใหญ่ กษัตริย์องค์ใหม่ทรงอึดอัดพระทัย จึงสละราชสมบัติออกผนวชเสียเป็นการหลีกทางให้พระเชษฐาขึ้นเสวยราชสมบัติเป็น พระบรมราชา (ค.ศ. 1758 – ค.ศ. 1767) [6] กษัตริย์องค์สุดท้ายที่ครองกรุงศรีอยุธยา พอขึ้นครองราชสมบัติได้ 1 ปี พระเจ้าอลองพญาก็เข้ามารุกรานล้อมพระนครศรีอยุธยาไว้ โดยอ้างเหตุผลในการเข้าโจมตีว่าเพราะสยามไม่ยอมส่งพวกกบฏมอญซึ่งหนีเข้ามาพึ่งพระบารมีกลับไป แต่ความจริงอลองพญาหวังจะทำให้พม่ารุ่งโรจน์เหมือนสมัยบุเรงนอง ชาวสยามยืนยันว่าถึงแม้อลองพญาจะไม่ได้รับบาดแผลสาหัสก็จำเป็นต้องเลิกทัพกลับไป เพราะไม่ได้เตรียมทำสงครามระยะยาว เพราะฉะนั้นจึงต้องตัดสินพระทัยเสด็จกลับก่อนฤดูฝน ค.ศ. 1760 การสิ้นพระชนม์ของอลองพญานี้ช่วยได้แต่เพียงยืดเวลาที่พม่าจะรุกรานใหม่ออกไปอีก 2 – 3 ปีเท่านั้น

ดังได้กล่าวไว้ในบทก่อนว่า [7] เมื่อพระเจ้ามังระรับราชสมบัติต่อจากพระเจ้ามังลอกใน ค.ศ. 1763 พระองค์ก็เริ่มเตรียมโจมตีอยุธยาอีก แต่ก่อนจะส่งทัพใหญ่มาทางด้านเชียงใหม่ พระองค์ส่งอีกทัพหนึ่งไปยึดมะริดและตะนาวศรี กองทัพด้านนี้รุกเข้ามาได้สะดวกจนยึดหัวเมืองตามแหลมมลายูได้หลายเมือง

---

1 เปรียบเทียบ **Histoire du Laos Francais** ของ Le Boulanger, หน้า 130-135. กับของ Wood, หน้า 222-223.

2 Wood, หน้า 228.

3 Maybon, หน้า 124.

4 Wood, หน้า 235.

5 พระเจ้าเกียรติสิริแห่งลังกาเป็นชาวอินเดีย แต่ทรงสนับสนุนกิจการศาสนาในราชอาณาจักรของพระองค์เป็นอย่างดี เมื่อทรงเห็นว่าคณะสงฆ์ของพุทธศาสนาเสื่อมโทรม ก็ทรงส่งทูตไปถึงทั้งที่พม่าและไทย เพื่อขอพระสงฆ์ให้ไปช่วยฟื้นฟูศาสนาพุทธในลังกา.

6 หมายเหตุผู้แปล : ไทยเรียก พระเจ้าเอกทัศน์.

7 บทที่ 22.

แต่มาถูกพระยาตากสิน[1] สกัดไว้ที่เพชรบุรี แม่ทัพผู้นี้ภายหลังทำการใหญ่สำเร็จจนได้ชื่อว่าเป็นผู้กู้ชาติ การรบอย่างหนักเริ่มขึ้นในปลาย ค.ศ. 1765 สยามถูกรุกพร้อมกัน 3 ด้าน คือทางเชียงใหม่ ทางด่านเจดีย์สามองค์ และทางภาคใต้ ทัพพม่าทั้งสามเคลื่อนเข้าใกล้ราชธานีเข้าทุกที แล้วเริ่มล้อมพระนครศรีอยุธยาเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1766 จนถึงฤดูฝนก็ไม่มีการล่าถอยเพราะพม่าเตรียมกำลังมาเต็มที่ มีเรือซึ่งจะทำการรบได้ในบริเวณที่น้ำท่วม พอปลายฤดูฝนพม่าก็ส่งกำลังมาหนุนอีก พม่าไม่ยอมเจรจาสงบศึกในทำนองที่จะไว้หน้าคนไทยเลย ไทยต้านจนสุดฤทธิ์ก่อนจะถึงที่สุดในเดือนเมษายน ค.ศ. 1767 พระยาตากสินซึ่งไม่พอใจการกระทำของพระเจ้าแผ่นดินผู้ไร้ความสามารถ เล็ดลอดออกจากพระนครศรีอยุธยาพร้อมด้วยทหาร 500 คน หนีไปยังเมืองระยองริมอ่าวไทย แล้วเริ่มสะสมกำลังทัพใหม่ขึ้น ส่วนพม่านั้นทำลายทุกอย่างที่พบเห็นเว้นแต่ของที่พอจะขนไปพม่าได้ก็เข้าปล้นขนเอาไป พระราชวังและอาคารสถานที่สำคัญรวมทั้งบ้านเรือนราษฎรนับพันถูกเผาผลาญ กรุงศรีอยุธยาที่พินาศย่อยยับนี้ไม่อาจบูรณะซ่อมแซมขึ้นอีก เมื่อไทยฟื้นตัวได้ก็มาสร้างราชธานีขึ้นใหม่ที่กรุงเทพมหานคร

เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตก พม่ามีปัญหากับจีนอย่างรุนแรง ในต้น ค.ศ. 1768 หมิงจุ้ยยกทัพมาคุกคามอังวะ สถานการณ์อยู่ในขั้นอันตราย เป็นโอกาสให้ไทยฟื้นตัวได้ถ้ามีผู้นำที่เหมาะสม ในระหว่างที่ถูกพม่าโจมตีครั้งสุดท้ายนั้นพระเจ้าเอกทัศน์หายสาบสูญไปไม่มีข่าวคราวอีก

หลังกรุงแตกยังพอมีพระบรมวงศานุวงศ์ที่รอดชีวิตอยู่บ้าง แต่ไม่มีคนอย่างสมเด็จพระนเรศวรในบรรดาเจ้านายเหล่านี้ พระยาตากสินซึ่งเป็นลูกครึ่งจีนจึงเป็นผู้นำในการต่อต้านพม่า ทันทีที่กรุงแตก พระยาตากสินก็แผ่อำนาจออกยึดครองหัวเมืองต่างๆ ใกล้ๆ ระยอง ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1767 ก็ยึดได้เมืองจันทบุรี ความสำเร็จครั้งนี้ทำให้มีคนมาสมัครเป็นพวกนับพัน ในเดือนตุลาคมก็ยกทัพเรือเข้ามาทางปากน้ำเจ้าพระยายึดเมืองธนบุรี ประหารชีวิตเจ้าเมืองธนบุรีซึ่งพม่าแต่งตั้งไว้ แล้วในที่สุดก็เข้าโจมตีค่ายใหญ่ของพม่าที่ตำบลโพธิ์สามต้น ใกล้ๆ กรุงศรีอยุธยา และได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาด

พระเจ้าตากสิน

ความสำเร็จครั้งนี้ทำให้พระยาตากสินคิดตั้งตนเป็นกษัตริย์ ตอนแรกก็คิดจะใช้อยุธยาเป็นราชธานี แต่ก็จะสิ้นเปลืองเงินทองและกำลังคนมากกว่าที่มีอยู่ในขณะนั้น ดังนั้นจึงจัดพิธีราชาภิเษกขึ้นที่ธนบุรี อย่างไรก็ตามคนไทยยังแตกแยกเป็นก๊กเป็นเหล่า หัวเมืองต่างๆ ทางแหลมมลายูอยู่ในอำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งประกาศตนเป็นเอกราชและตั้งตนเป็นพระเจ้ามุสิกะ เมืองโคราชและหัวเมืองตะวันออกอยู่ในปกครองของโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งสถาปนาพระองค์เองขึ้นเป็นกษัตริย์ เจ้าเมืองพิษณุโลกก็ทำเช่นเดียวกัน ขนานนามตนเองว่าพระร่วง ส่วนทางเหนือสุดของพิษณุโลกนั้น พระภิกษุรูปหนึ่งชื่อเรือน ตั้งอาณาจักรซึ่งมีพระภิกษุเป็นประมุขขึ้น เรียกว่าอาณาจักรเจ้าพระฝาง นอกจากนี้พม่ายังมีกองทัพใหญ่และกองทัพเรือตั้งมั่นอยู่ที่ราชบุรีบนฝั่งแม่น้ำแม่กลอง

เมื่อจีนถอยไปจากอังวะใน ค.ศ. 1768 พระเจ้ามังระสั่งให้เจ้าเมืองทวายร่วมมือกับกองทัพพม่าที่ราชบุรีเข้าโจมตีกรุงธนบุรี แผนการนี้ล้มเหลวเพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีขับไล่ทัพเจ้าเมืองทวายออกไปและยึดราชบุรีไว้ได้ กองทัพเรือพม่าที่นั่นตกอยู่ในอำนาจของพระเจ้ากรุงธนบุรีทั้งหมด เมื่อชนะพม่าที่ราชบุรีแล้วก็เสด็จไปตีพิษณุโลกในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1768 แต่ไม่สำเร็จ เจ้าพระยาพิษณุโลกจึงทำพิธีราชาภิเษกประกาศตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่ไม่นานก็ถึงแก่กรรม ดินแดนของเจ้าพระยาพิษณุโลกถูกเจ้าพระฝางเข้ายึด

พอใกล้สิ้นฤดูฝน พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยกทัพไปโจมตีโคราชที่กรมหมื่นเทพพิพิธซึ่งได้รับกำลังช่วยเหลือจากพม่ายึดครองอยู่ ณ ที่นี้พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาด แม่ทัพพม่าตายในที่รบ ส่วนกรมหมื่นเทพพิพิธจะหนีไปเวียงจันทน์แต่ถูกจับได้กลางทางจึงถูกประหารชีวิต

ก่อนที่จะรวบรวมเมืองไทยให้เป็นปึกแผ่นยังมีเรื่องที่พระเจ้ากรุงธนบุรีจะต้องทำอีกมาก ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้มีเหตุการณ์ที่จะต้องรีบจัดการในกัมพูชา คือพระรามาธิบดีหรือนักองโนน ถูกนักองตน พระเชษฐาขับไล่ นักองตนมีกองทัพโคจินจีน (ญวนใต้) ช่วยเหลือ นักองโนนจึงลี้ภัยมายังกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีทวงบรรณาการจากนักองตนผู้แย่งราชสมบัติ แต่นักองตนไม่ยอม พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงส่งกองทัพจากโคราชไปยึดเมืองเสียมเรียบและพระตะบอง นับเป็นก้าวแรกที่สยามขยับไปช่วยกษัตริย์กัมพูชาที่ลี้ภัยมา ขณะนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีเตรียมจะไปปราบพระเจ้ามุสิกะแห่งนครศรีธรรมราช จึงทิ้งเหตุการณ์ทางด้านกัมพูชาชั่วคราว การโจมตีนครศรีธรรมราชนั้นได้รับผลสำเร็จอย่างรวดเร็ว แต่เมื่อเสด็จกลับมาถึงราชธานีในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1769 กองทัพไทยที่ไปกัมพูชาก็พ่ายแพ้ถอยกลับมา

ไม่มีประโยชน์ที่จะแสดงสิทธิเป็นใหญ่เหนือกัมพูชาในทันที เพราะพม่าคุกคามอยู่ทางเชียงใหม่และยังต้องปราบเจ้าพระฝางด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีตัดสินพระทัยยกทัพไปตีพม่าทางด้านเชียงใหม่ก่อน แต่แผนการนี้ล้มเหลว เพราะขณะที่เสด็จอยู่ทางภาคเหนือนั้น หมากเธียนตูเข้าโจมตีเมืองจันทบุรีและตราดเมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. 1769 แต่เผอิญเกิดกาฬโรคขึ้นในกองทัพเวียดนาม ทำให้สถานการณ์ของฝ่ายไทยดีขึ้น และช่วยให้ทัพพระเจ้ากรุงธนบุรีกลายเป็นฝ่ายรุกแทน ทรงนำกองทัพใหญ่เข้าโจมตีผู้รุกราน ขณะเดียวกันก็ส่งกองทัพขึ้นไปปราบเจ้าพระฝาง เข้าโจมตีพิษณุโลกและยึดได้อย่างง่ายดาย และโจมตีสวางคบุรีราชธานีอันมีป้อมปราการแข็งแรงของเจ้าพระฝาง เจ้าพระฝางหนีขึ้นไปทางเหนือแล้วหายสาบสูญไม่มีใครได้ข่าวคราวอีก ส่วนกองทัพของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่มุ่งไปตีห่าเตียนก็ตีได้เมืองนั้นแล้วขึ้นไปพนมเปญ ขับไล่นักองตนออกจากราชสมบัติแล้วตั้งนักองโนนขึ้นเป็นกษัตริย์ตามเดิม ครั้นถึง ค.ศ. 1772 นักองตนได้รับความช่วยเหลือจากเวียดนาม ยกมาตีทัพสยามแตก เข้ายึดเมืองหลวงของกัมพูชา แต่ก็อย่างที่ทราบมาแล้ว[2] ว่านักองตนไม่สามารถจะยึดราชธานีคืนได้ นักองโนนผู้ซึ่งสยามหนุนอยู่ก็ได้กลับเป็นกษัตริย์ตามเดิมอีกใน ค.ศ. 1773 ฝ่ายตระกูลเหงียนยังไม่ทันกลับเข้าไปควบคุมอาณาจักรกัมพูชาที่วุ่นวายนี้ เวียดนามก็เกิดเรื่องเดือดร้อนเกิดขึ้นภายในบ้านเมืองของตน ในระยะนี้สยามฟื้นตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว และเป็นฝ่ายควบคุมกัมพูชา

---

[1] พม่าเรียกว่า พญาตาก.

[2] หน้า 409-410.

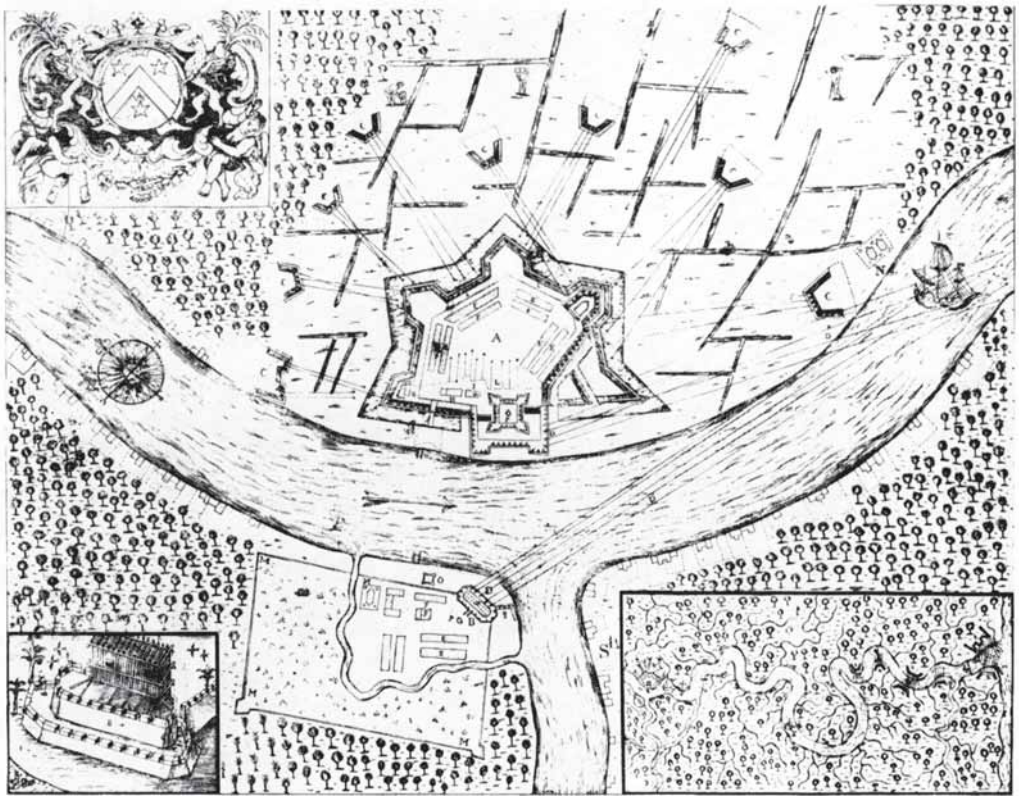

ป้อมในเมืองบางกอก ค.ศ. 1688 สร้างขึ้นโดยวิศวกรฝรั่งเศส ตรงบริเวณที่เป็นที่ตั้งโรงเรียนราชินีและปากคลองตลาดในปัจจุบัน ถูกรื้อทิ้งไปในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

เมื่อพระเจ้ามังระตกลงปรองดองกับจีนได้ใน ค.ศ. 1770 ก็เตรียมการรุกรานประเทศเพื่อนบ้านทางตะวันออกอีกทันที ใน ค.ศ. 1771 เวียงจันทน์ถูกกองทัพหลวงพระบางล้อม จึงขอความช่วยเหลือจากพระเจ้ามังระ แต่พอกองทัพพม่ายกมาใกล้จะถึง กองทัพหลวงพระบางก็ถอยออกจากเวียงจันทน์ เปิดโอกาสให้พม่าเข้ามายุ่งในดินแดนทางภาคเหนือของสยาม ใน ค.ศ. 1772 และ ค.ศ. 1773 พม่าพยายามจะเข้ายึดเมืองพิชัย แต่สยามต่อต้านจนต้องถอยกลับไปทั้ง 2 ครั้ง ใน ค.ศ. 1773 เกิดกบฏมอญขึ้น ทำให้แผนการที่พม่าจะมารุกรานสยามอย่างเต็มที่ชะงักไปชั่วคราว พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงใช้เวลาว่างเพียงเล็กน้อยนั้นยกพลขึ้นไปทางเหนือขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1775 ก็ยึดได้เมืองเชียงใหม่ แล้วรีบเสด็จกลับมาเพื่อเตรียมป้องกันราชธานี เพราะพม่ายกทัพข้ามเขตแดนเข้ามาหลายครั้งเพื่อติดตามมอญที่ลี้ภัยมาคราวถูกพม่าปราบเมื่อ ค.ศ. 1774 ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1775 ทัพพม่าโจมตีทัพไทยที่ชายแดนเมืองกาญจนบุรี แล้วรุกเข้ามาตั้งมั่นที่ราชบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปแก้ไขสถานการณ์ได้สำเร็จ ในเดือนเมษายนก็ยึดได้เมืองราชบุรี และกวาดต้อนเชลยมาเป็นจำนวนมาก ระหว่างนี้ทัพพม่ายกเข้าโจมตีทางภาคเหนืออีกทัพหนึ่งแต่แตกพ่ายถอยกลับไป ในปลายปีนั้นพม่าซึ่งตั้งฐานทัพอยู่ที่เชียงแสนหลังจากเสียเชียงใหม่พยายามจะตีเชียงใหม่คืน แต่ทัพไทยขึ้นไปช่วยและสามารถขับไล่พม่าออกไปได้

ในปลายปีพม่าเริ่มเปิดฉากรุกครั้งใหญ่ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1776 กองทัพของมหาสีหสุระ (อะแซหวุ่นกี้) ตีทัพใหญ่สยามแตกใกล้เมืองสุโขทัย แล้วยึดเมืองนั้นไว้ได้ ครั้นแล้วก็ไปล้อมเมืองพิษณุโลกและตีกองทัพของพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งยกขึ้นไปช่วยแตกพ่ายไป แต่ก่อนที่เมืองพิษณุโลกจะแตกพวกไทยก็หาทางหนีออกจากเมืองไปก่อน ต่อมาพม่าขาดแคลนเสบียงอาหารก็เลยกลายเป็นฝ่ายรับและจำต้องทิ้งเมืองพิษณุโลกถอยกลับไป แล้วยังถูกไทยติดตามคอยโจมตีซ้ำจนพม่าเสียทีหลายครั้ง กองทัพพม่าที่เหลือข้ามเขตแดนกลับไปได้ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1776 เดือนมิถุนายนก่อนหน้านั้นพระเจ้ามังระสิ้นพระชนม์ พระโอรสทรงนามสิงคุ (หรือจิงกูจา) ได้รับราชสมบัติ กษัตริย์องค์ใหม่ทรงไม่เห็นด้วยกับนโยบายรบกับสยาม แต่ก่อนจะเรียกกองทัพกลับก็ยังพยายามจะยึดเชียงใหม่กลับคืนการนี้เกือบจะสำเร็จ แต่ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1776 ไทยก็ขับไล่กองทัพพม่าที่มาล้อมเมืองเชียงใหม่ไปหมด ในขณะนั้นเชียงใหม่อดอยากยากแค้นมาก เจ้าเมืองและราษฎรส่วนมากพากันละทิ้งบ้านเมืองอพยพไปอยู่ที่ลำปาง เชียงใหม่จึงเป็นเมืองร้างอยู่ประมาณ 20 ปี

ถึงตอนนี้ พระเจ้ากรุงธนบุรีรวบรวมสยามเป็นปึกแผ่นและขับไล่พม่าออกไปได้หมด แต่รัชกาลของพระองค์มีศึกสงครามมิได้หยุด ความเครียดปรากฏชัดในพระองค์ และเริ่มแสดงอาการพระจริตไม่ปกติ การรบที่เชียงใหม่และการต่อสู้กับมหาสีหสุระนั้นส่วนใหญ่ชนะได้เพราะเจ้าพระยาจักรี นับวันอาการเสียพระจริตรุนแรงขึ้น เจ้าพระยาจักรีก็ต้องรับผิดชอบราชการบ้านเมืองมากขึ้น ใน ค.ศ. 1778 ไทยมีโอกาสขยายอำนาจไปครอบคลุมอาณาจักรลาวทั้งสองคือหลวงพระบางและเวียงจันทน์ เวียงจันทน์ยกทัพบุกรุกเข้ามาในดินแดนสยาม เปิดโอกาสให้ไทยยกไปตีจนได้ชัยชนะเหนืออาณาจักรนั้น ในขณะเดียวกันกษัตริย์หลวงพระบางก็จำต้องยอมรับความเป็นใหญ่ของไทย

หลังจากนั้นไม่นาน แผนการซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีเตรียมไว้ตั้งแต่ต้นรัชกาลคือการจัดตั้งรัฐบาลให้เขมรนั้นก็ต้องล้มเหลวลง โคจินจีนพยายามจะเข้ามามีอำนาจควบคุมกัมพูชาอีก โดยตั้งโอรสผู้เยาว์ของนักองตนซึ่งถูกขับออกจากราชสมบัติไปแล้วนั้นขึ้นเป็นกษัตริย์กัมพูชา ใน ค.ศ. 1781 กองทัพไทยซึ่งเจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพยกไปกัมพูชาเพื่อจะกู้อำนาจกลับคืน และจะยกเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ขึ้นเป็นกษัตริย์กัมพูชา แต่ก่อนที่งานนี้จะสำเร็จ เจ้าพระยาจักรีก็ต้องรีบกลับกรุงธนบุรีเพราะพวกกบฏก่อการจลาจลขึ้นที่อยุธยา โดยประกาศว่าจะประหารพระเจ้าแผ่นดินผู้มีพระสติวิปลาสนี้เสีย และจะยกย่องเจ้าพระยาจักรีขึ้นเป็นกษัตริย์ ข้าราชการผู้มักใหญ่ใฝ่สูงผู้หนึ่งชื่อ พระยาสรรคบุรี ถือโอกาสสวมรอยตั้งตัวเป็นหัวหน้ากบฏ พาสมัครพรรคพวกเข้าไปยังกรุงธนบุรี จับพระเจ้ากรุงธนบุรีและบังคับให้ทรงผนวช จุดประสงค์ของพระยาสรรคบุรีก็คือจะฉวยโอกาสขณะที่เจ้าพระยาจักรีไม่อยู่นี้ตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์เสียเอง

เจ้าพระยาจักรีทราบข่าวนี้จากพระยาสุริยอภัยเจ้าเมืองโคราช จึงสั่งให้พระยาสุริยอภัยล่วงหน้าเข้ามายังกรุงธนบุรีก่อน ให้จัดการแก้ไขสถานการณ์ให้เรียบร้อย เจ้าพระยาจักรีกลับมาในเดือนเมษายน ค.ศ. 1782 และพบว่าพวกกบฏถูกปราบราบคาบแล้ว ผู้ที่คิดตั้งตัวเป็นกษัตริย์ก็ตกอยู่ในมือของพระยาสุริยอภัย เจ้าพระยาจักรีได้รับการต้อนรับอย่างปรีดาปราโมทย์ เพราะประชาชนนิยมยินดีต้องการจะให้ปกครองบ้านเมือง ความลำบากอันสำคัญยิ่งอยู่ที่พระเจ้ากรุงธนบุรียังมีพระชนม์อยู่ พระเจ้าแผ่นดินผู้เสียพระสตินี้มีพระชนม์เพียง 48 พรรษา รัชกาลของพระองค์ก็รุ่งโรจน์มาแล้วเช่นนี้ หากทรงพระชนม์

อยู่ต่อไปอาจเป็นเหตุให้เกิดจลาจลภายในร้ายแรงขึ้นอีก ดังนั้นเมื่อมีการกวาดล้างหัวหน้ากบฏครั้งใหญ่ พระองค์ผู้กู้เอกราชของสยามก็ถูกกำจัดไปด้วย เจ้าพระยาจักรีได้รับสถาปนาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ทรงพระนาม พระรามาธิบดี[1]

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หรือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (ค.ศ. 1782 – ค.ศ. 1809) ทรงเป็นผู้สถาปนาพระราชวงศ์จักรี รัชกาลของพระองค์ต้องทำศึกใหญ่กับพม่าอีกครั้ง ก่อนจะเสด็จขึ้นครองราชย์หนึ่งเดือน เกิดการปฏิวัติขึ้นที่ราชสำนักอังวะ ทำให้โพธิพญา (พระเจ้าปดุง) ซึ่งเป็นโอรสองค์ที่สามารถที่สุดของอลองพญาได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ พระเจ้าปดุงเป็นผู้ที่ต้องการอำนาจไม่สิ้นสุด ทรงต้องการบังคับให้ประเทศใกล้เคียงอยู่ในพระราชอำนาจ ใน ค.ศ. 1785 สงครามยืดเยื้อระหว่างพม่ากับไทยก็เกิดขึ้นอีกและกินเวลาหลายปี แต่รัชสมัยของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ไม่ใช่ประเทศที่ถูกกองทัพพระเจ้ามังระทำลายย่อยยับอีกแล้ว แต่เป็นประเทศที่ชนะสงครามและมีผู้นำที่สามารถ กองทัพพม่าจึงได้รับความเสียหายอย่างยับเยิน ทำให้การรบคลายความรุนแรงลงไป เป็นแต่เพียงการปะทะกันประปรายตามชายแดน พระมหากษัตริย์พระองค์นี้มีพระสติปัญญาเฉลียวฉลาดสุขุมรอบคอบมาก จึงไม่คิดจะแก้แค้นการรุกรานอันรุนแรงของพระเจ้าปดุงเมื่อ ค.ศ. 1785 ทรงตั้งพระทัยแต่จะทำให้ราชอาณาจักรเป็นปึกแผ่นมั่นคงและปรับปรุงการบริหารประเทศ แม้ว่าจะตีเมืองมะริด ตะนาวศรีและทวายกลับคืนมาได้ เพราะ 3 เมืองนี้เป็นสิทธิอันชอบธรรมของสยาม ในไม่ช้าก็ต้องปล่อยให้พม่าไปเมื่อ ค.ศ. 1792 แต่สยามและพม่ายังคงยื้อแย่งเชียงใหม่และเชียงตุงทางภาคเหนือและเกาะภูเก็ตทางภาคใต้กันอยู่ การสู้รบส่วนมากเป็นการปะทะกันระหว่างเจ้าเมืองทางชายแดนเหล่านั้น

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง ใช้ในราชพระราชพิธีสำคัญๆ

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสร้างกรุงเทพมหานคร ราชธานีของพระเจ้าตากสินอยู่ที่ธนบุรีทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นอีกฟากหนึ่งของแม่น้ำที่ตำบลบางกอก มีกำแพงป้อมล้อมไว้ 2 ชั้น ระหว่างกำแพงด้านนอกกับกำแพงด้านในนั้นกลายเป็นบ้านเมืองขึ้นมา นอกจากจะทรงจัดการปกครองในส่วนภูมิภาคแล้ว ยังปรับปรุงรัฐบาลกลางตามขนบประเพณีดั้งเดิม ก่อนจะเสด็จสวรรคต ราชอาณาจักรของพระองค์ก็ฟื้นตัวขึ้นจากความพินาศอันเกิดจากการรุกรานของพม่า การต่อสู้เพื่อรวมอำนาจของพระเจ้ากรุงธนบุรีทำให้ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 สยามก็มีอำนาจยิ่งกว่าสมัยใดๆ และไม่ช้าก็จะถึงเวลาที่สยามจะใช้นโยบายขยายอำนาจ แผ่ออกไปควบคุมราชอาณาจักรลาวหลวงพระบางและเวียงจันทน์ทางเหนือ อาณาจักรกัมพูชาอันเก่าแก่ และรัฐต่างๆ ในแหลมมลายูทางภาคใต้

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงได้โอกาสเพิ่มอิทธิพลของสยามในกัมพูชา เพราะเต็ยเซินทำให้อำนาจของราชวงศ์เหงียนเสื่อมไปเป็นเวลานาน ความพยายามตอนแรกนั้นมีอุปสรรคเพราะพระเจ้าปดุงยกทัพมาโจมตี แต่นักองเองกษัตริย์ผู้เยาว์ของเขมรซึ่งนิยมญวนหนีภัยมาพึ่งพระบารมีอยู่ที่กรุงเทพฯ ครั้น ค.ศ. 1794 ทรงอภิเษกนักองเองที่กรุงเทพฯ และในปีรุ่งขึ้นก็อนุญาตให้กลับเมืองอุดงราชธานีของกัมพูชาพร้อมกับกองทัพสยามในบัญชาของเจ้าพระยายมราช (แบน) เจ้าเมืองพระตะบองและเสียมเรียบ (เมืองพระนคร) ซึ่งเป็นเมืองด่าน และเป็นผู้ฝักใฝ่สยาม สยามมีอำนาจเด็ดขาดเหนือกัมพูชาอยู่หลายปีโดยไม่มีใครขัดขวาง และในขณะที่เป็นใหญ่อยู่นี้ก็ฉวยโอกาสเข้าครอบครอง 3 จังหวัดของกัมพูชาคือ มงคลบุรี ศรีโสภณ และโคราช ซึ่งอยู่ทางเหนือของพระตะบอง เลอแคลร์เขียนไว้ว่า[2] สยามผนวกดินแดนเหล่านี้เข้ากับดินแดนของตน **"**อย่างเงียบๆ**"** ใน ค.ศ. 1795 และในปีเดียวกันนั้น พระตะบองและเสียมเรียบซึ่งอยู่ในปกครองของเจ้าพระยายมราช (แบน) แบบกึ่งอิสระก็ถูกโอนจากกัมพูชาไปเป็นของสยาม เข้าใจว่าคงจะถือเป็นค่าชดเชยในการที่นักองเองได้กลับขึ้นครองราชสมบัติ

เมื่อจักรพรรดิยาลองตั้งจักรวรรดิเวียดนามขึ้นใน ค.ศ. 1802 สยามกับเวียดนามก็เป็นคู่แข่งกันอีกในการเข้าไปมีอำนาจควบคุมกัมพูชา เสนาบดีกัมพูชานั้นไม่อยากให้เวียดนามหาเหตุมาทำให้ประเทศกลายเป็นสนามรบอีก จึงส่งบรรณาการไปถวายทั้งที่กรุงเทพฯ และกรุงเว้ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ก็ทรงพระปรีชาพอที่จะยอมลดหย่อนพระราชอำนาจในกัมพูชาลง

สถานการณ์อันอ่อนไหวในกัมพูชาดำเนินต่อไปจนถึง ค.ศ. 1812 **พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย** (ค.ศ. 1809 – ค.ศ. 1824) จึงแทรกแซงด้วยการสนับสนุนอนุชาของนักองจันกษัตริย์กัมพูชาซึ่งเป็นกบฏต่อพี่ นักองจันหนีไปไซ่ง่อนแล้วกองทัพอันเข้มแข็งของเวียดนามก็ช่วยเหลือให้ได้ราชสมบัติตามเดิมในปีต่อมา ไทยก็ฉลาดพอที่ถอยกลับจากกัมพูชาพร้อมด้วยเจ้าเขมรผู้ซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ จนตลอดชีวิต ทหารเวียดนามเข้ายึดป้อมค่ายในพนมเปญ อิทธิพลสยามเสื่อมไปพักหนึ่ง แต่ยังคอยโอกาสที่จะเข้าควบคุมกัมพูชาอีก ในระหว่างนั้นก็หาทางอื่นชดเชยโดยใน ค.ศ. 1814 ส่งกองทัพไปโคราช ซึ่งเป็นต้นทางที่จะรุกต่อไปเพื่อยึดดินแดนที่อยู่ระหว่างชายแดนของเมืองพรหมเทพกับเทือกเขาดงเร็ก

---

[1] หมายเหตุผู้แปล : ไทยไม่เรียกพระนามนี้.

[2] Histoire du Cambodge, หน้า 402.

แล้วผนวกเมืองมลูเปรย์กับตองเลรีปูซึ่งอยู่ห่างจากเมืองอุดงจนเกินกำลังราชสำนักกัมพูชาจะควบคุมถึง เมื่อไม่มีการต่อต้านทัพสยามก็เดินหน้าข้ามแม่น้ำโขงไปยึดได้เมืองสตรึงเตรง ในครั้งนี้สยามได้ดินแดนผืนใหญ่ทางภาคเหนือของกัมพูชา เป็นแผ่นดินรูปลิ่มที่แทรกอยู่ระหว่างอาณาจักรกัมพูชาและอาณาจักรเวียงจันทน์ ซึ่งอีกไม่กี่ปีข้างหน้า (ค.ศ. 1828) อาณาจักรเวียงจันทน์นี้ก็จะถูกกลืนเช่นเดียวกัน

ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ นั้นนอกจากกัมพูชาแล้วสยามก็ไม่มีเรื่องเดือดร้อนอะไรอื่น สงครามกับพม่ายังดำเนินต่อไป แต่ส่วนใหญ่เป็นการปะทะกันตามชายแดนและมีผลกระทบแต่ในแหลมมลายูเท่านั้น ใน ค.ศ. 1810 พม่ายึดได้เกาะภูเก็ตและล้อมเมืองชุมพร แต่ไทยก็ขับไล่ออกไปได้โดยไม่ยาก คาดว่าพม่าจะยกมาโจมตีอีกใน ค.ศ. 1819 แต่ก็ไม่เป็นจริงตามที่คาด พม่ากำลังทุ่มเทความสนใจอยู่กับการที่จะได้ปกครองแคว้นอัสสัม สยามจึงไม่มีอะไรที่จะต้องหวาดวิตกอีก

การหวั่นเกรงว่าพม่าจะยกมารุกรานอีกทำให้สยามต้องถอดสุลต่านแห่งไทรบุรีออกจากตำแหน่ง เพราะทราบว่าสุลต่านติดต่อเกี่ยวข้องกับพม่า ไทยไม่ให้อภัยสุลต่านแห่งไทรบุรีเลยที่ยกปีนังให้อังกฤษเมื่อ ค.ศ. 1786 และยกดินแดนมณฑลเวลสลีย์ (สมารังไพร) ให้อีกใน ค.ศ. 1800 ดังนั้นใน ค.ศ. 1821 กองทัพสยามก็ไปตีรัฐไทรบุรี สุลต่านหนีไปปีนัง นี่เป็นยุคเริ่มต้นแห่งการบีบรัด ซึ่งสยามจงใจจะทำต่อรัฐต่างๆ ในมลายู และทำให้อังกฤษตกใจมาก ผลก็คือต่างฝ่ายต่างเตรียมตัวอย่างแข็งขัน เรื่องนี้ควรจะอ่านในตอนที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของมลายู[1]

นับตั้งแต่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 พยายามจะควบคุมอาณาจักรอยุธยาอันเก่าแก่แล้วล้มเหลวไปเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้น ทำให้สยามระแวงสงสัยไม่ไว้ใจชาวยุโรปจนเกินควร และวางกฎเกณฑ์อย่างเข้มงวดในการค้ากับฝรั่ง ในระยะครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 สยามก็ยังมั่นคงในทีท่าเช่นนั้นอยู่ แต่คะเนได้ว่าเริ่มจะมีการเปลี่ยนแปลงบ้างในรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ เพราะใน ค.ศ. 1818 นั้นทรงรับทูตโปรตุเกสชื่อคาร์ลอส แมนูแอล ซิลเวรา และได้ทำข้อตกลงเกี่ยวกับการค้าโดยให้ซิลเวราเป็นผู้ดูแลการค้าของโปรตุเกสในสยาม วู้ดบรรยายว่าซิลเวรามีฐานะเป็นกงสุลโปรตุเกส[2] แต่ที่จริงแล้วยังไม่มีตำแหน่งกงสุลที่แท้จริงจนกระทั่งในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ (ค.ศ. 1854 – ค.ศ. 1868) จึงให้ประเทศมหาอำนาจแต่งตั้งกงสุลได้ ที่วู้ดกล่าวนั้นจึงคลาดเคลื่อนจากความจริง ยิ่งกว่านั้นซิลเวรายังได้รับบรรดาศักดิ์เป็น “หลวง” และดูเหมือนว่าทำงานอยู่ใต้บังคับบัญชาของราชสำนักสยามอย่างแท้จริง บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษในขณะนั้นก็พยายามหาทางยกเลิกข้อบังคับต่างๆ เกี่ยวกับการค้าของพ่อค้าในบังคับของอังกฤษซึ่งอยู่ในสยาม ใน ค.ศ. 1818 และ ค.ศ. 1819 รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียส่งสาส์นมาเกลี้ยกล่อมและส่งสิ่งของมากมายมาถวายที่กรุงเทพฯ แต่ไม่ได้ผล ดังนั้นใน ค.ศ. 1821 ข้าหลวงฟิลิปที่ปีนังส่งพ่อค้าที่สิงคโปร์คนหนึ่งชื่อมอร์แกนมากรุงเทพฯ เป็นการส่วนตัว มีความมุ่งหมายให้รวบรวมข่าวสารต่างๆ และหยั่งเสียงเสนาบดีไทยเกี่ยวกับเรื่องจะลดหย่อนเงื่อนไขเกี่ยวกับการค้าลงบ้างหรือไม่ รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียก็ตัดสินใจจะเข้าจัดการเรื่องนี้เหมือนกัน ในปีนั้น จอห์น ครอว์เฟิร์ด พยายามมาติดต่อแต่ไม่สำเร็จ เกี่ยวกับคณะทูตของเขาจะบรรยายในบทต่อไป[3] แต่ถึงกระนั้นการค้าของอังกฤษก็เริ่มขยาย คนไทยก็เช่นเดียวกับพม่า คือตอนแรกไม่เต็มใจทำข้อตกลงเป็นลายลักษณ์อักษรให้ผูกมัดตนเอง แต่ก็เต็มใจที่จะอนุญาตให้พ่อค้าเอกชนมาตั้งหลักฐานทำการค้าขายอยู่ในประเทศได้ กล่าวกันว่าจอห์น ฮันเตอร์ เป็นพ่อค้าอังกฤษคนแรกที่มาอยู่สยามในระยะนี้

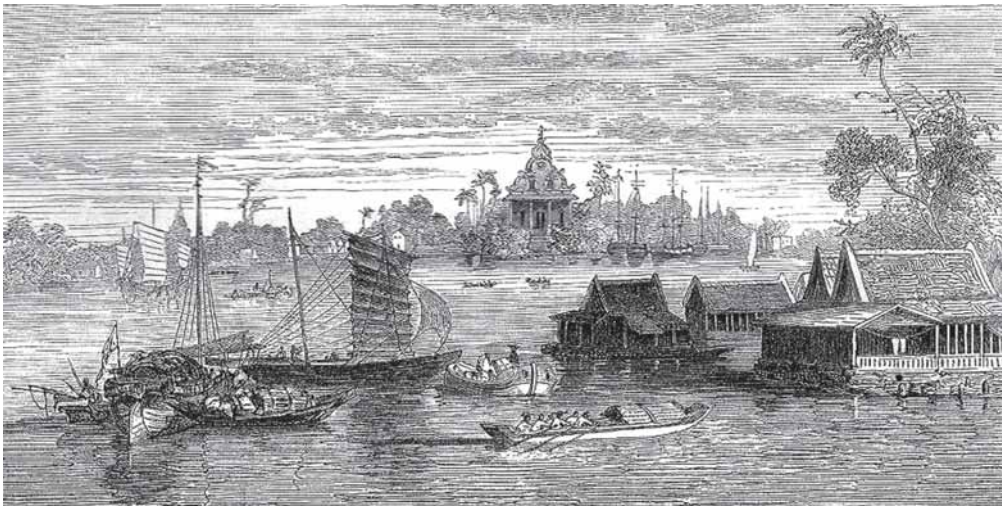

ทัศนียภาพท่าเรือที่กรุงเทพฯ การขนถ่ายสินค้าจากเรือสำเภาสู่เรือเล็กในแม่น้ำเจ้าพระยา

สมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ เสด็จสวรรคตเมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1824 หลังจากเกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งแรกเพียงเล็กน้อย เจ้าฟ้ามงกุฎ[4] พระโอรสองค์ใหญ่ซึ่งมีพระมารดาเป็นเจ้าควรจะได้รับราชสมบัติ แต่ทรงผนวชเป็นภิกษุอยู่ อย่างไรก็ตามบรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งมีอำนาจเข้มแข็งได้สถาปนาพระโอรสองค์ใหญ่แต่พระมารดามิได้เป็นเจ้าขึ้นเสวยราชสมบัติเป็น **พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** เจ้าฟ้ามงกุฎจะได้รับราชสมบัติสืบต่อไปใน ค.ศ. 1851 ทรงเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเยี่ยมยอดในบรรดาพระมหากษัตริย์ของไทย

รัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ นี้กล่าวกันว่า "ไม่ค่อยก้าวหน้า"[5] พระองค์ทรงถือขนบธรรมเนียมเก่าอย่างเคร่งครัดซึ่งเป็นการล้าสมัยอย่างน่ากลัวอันตราย ในชั้นแรกอังกฤษหวังว่าสยามจะช่วยอังกฤษรบพม่า แต่รัฐบาลของสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทำเฉยเพราะไม่ไว้วางใจและยังห่วงผลประโยชน์ของสยามที่ขัดกับอังกฤษที่มลายู เรื่องนี้ปรากฏชัดเมื่อไทยต้อนรับร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี ทูตคนที่ 2 ซึ่งบริษัทอีสต์อินเดียส่งมากรุงเทพฯ อย่างไรก็ตามเบอร์นีก็ได้ทำสนธิสัญญากับสยามใน ค.ศ. 1826 ซึ่งจะกล่าวในบทมลายูต่อไป[6] อังกฤษดำริจะเสนอยกเมืองตะนาวศรีของพม่าซึ่งอังกฤษยึดไว้ได้นั้นให้สยาม แต่ท่าทีของสยามเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ดูแข็งกร้าวมาก อังกฤษจึงไม่ได้นำเรื่องนี้มาเจรจา ก่อนที่ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นีจะมาสยามนั้น รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียกำลังพิจารณาว่าควรจะรื้อฟื้นราชอาณาจักรมอญอันเก่าแก่แห่งหงสาวดีในพม่าตอนล่างขึ้นใหม่ดีหรือไม่ ตามที่ทราบกันว่ามีพวกมอญหลายพันคนอพยพเข้ามาอยู่

---

1 ดูบทที่ 29 ก.

2 History of Siam, หน้า 276.

3 ดูบทที่ 29 ข.

4 หมายเหตุผู้แปล : ไทยเรียกพระนามว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ.

5 Wood, หน้า 277.

6 ดูบทที่ 29 ข.

ในเมืองไทย รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียจึงสั่งให้เบอร์นีเสาะหาเชื้อพระวงศ์กษัตริย์มอญที่อาจหลงเหลืออยู่ในบรรดาครัวมอญอพยพ หรือในบรรดาชาวมอญที่มารับราชการในตำแหน่งสูงๆ ในสยามนั้นอาจจะมีผู้ที่เหมาะสมสักคนหนึ่ง รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียจะได้สถาปนาผู้นั้นเป็นกษัตริย์มอญ รายงานของเบอร์นีเกี่ยวกับเรื่องนี้น่าสนใจ แต่เขาก็ไม่สามารถจะหาร่องรอยเจ้านายในราชวงศ์มอญหรือผู้เหมาะสมได้

ใน ค.ศ. 1833 สหรัฐอเมริกาส่งทูตมากรุงเทพฯ เพื่อขอทำสนธิสัญญาเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อชนชาติอเมริกันที่อาจมาเยือนสยาม ทั้งเบอร์นีและทูตอเมริกันคือ เอดมัน โรเบิร์ต ได้ใช้ความพยายามอย่างมากเพื่อเกลี้ยกล่อมให้พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงยินยอมให้ตั้งกงสุล แต่ก็ไม่สำเร็จ

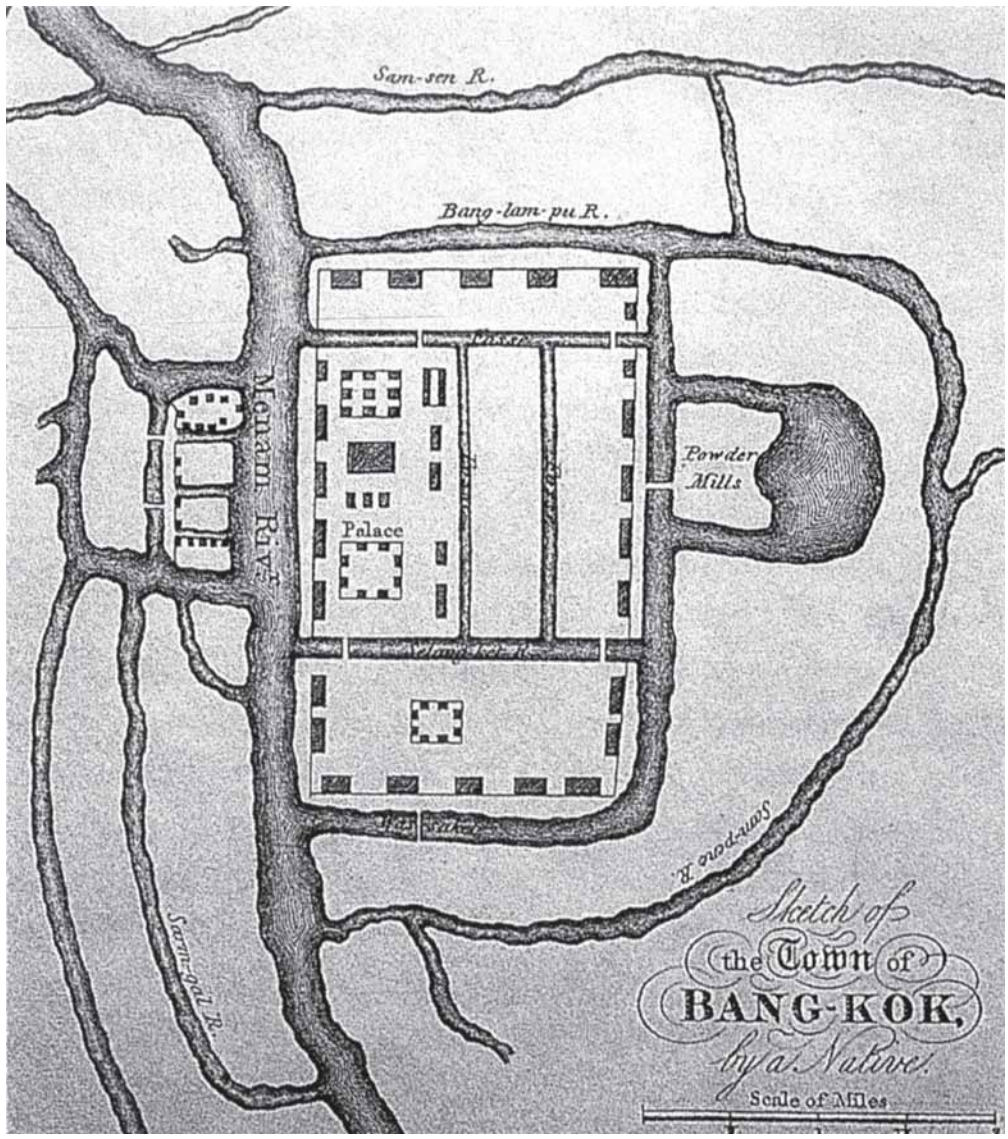

แผนที่เมืองบางกอก พิมพ์โดย Henry Colburn กรุงลอนดอน เมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1828

ในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ นี้เอง อาณาจักรลาวเวียงจันทน์ต้องล่มสลายไป ราชธานีก็ถูกทำลาย[1] เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1828 เมื่อไทยปราบลาวสำเร็จแล้ว สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ก็ทรงพยายามทำให้สยามกลับมีอำนาจควบคุมอาณาจักรกัมพูชาอีก ดังนั้นใน ค.ศ. 1831 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชาผู้พิชิตเวียงจันทน์ยกทัพไปตีกัมพูชาโดยไม่มีการบอกกล่าว ตอนแรกเจ้าพระยาบดินทร์ฯ ทำการได้ผลดี กองทัพกัมพูชาแตกพ่ายที่กำปงชนัง นักองจันหนีไปเมืองวินห์ลอง กองทัพสยามก็เข้ายึดเมืองพนมเปญ เมืองอุดงและเมืองโชดกต่อๆ กันไปอย่างรวดเร็ว แต่แล้วเหตุการณ์ก็เริ่มเปลี่ยนไป เพราะหัวเมืองตะวันออกของกัมพูชากลับจับอาวุธขึ้นสู้อย่างรวดเร็ว มีกองทหารย่อยๆ คอยดักโจมตีและขัดขวางการติดต่อของกองทหารไทยซึ่งเจ้าพระยาบดินทร์ฯ ส่งไปเกลี้ยกล่อมชาวเขมรให้มาสวามิภักดิ์ เมื่อเจ้าพระยาบดินทร์ฯ พยายามจะเข้ายึดเมืองวินห์ลองก็เสียทัพเรือทั้งกองทัพ จักรพรรดิมินห์มางส่งกองทัพเวียดนาม 15,000 คนมาขับไล่ทัพสยามซึ่งกำลังอลหม่าน แล้วตั้งนักองจันขึ้นครองราชย์อีก ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1834 นักองจันทิวงคตอย่างกะทันหันด้วยโรคบิด จักรพรรดิมินห์มางให้ผู้ว่าราชการเวียดนามคือองคำมาง เรียกบุคคลสำคัญๆ ของกัมพูชามาเลือกผู้ที่สมควรได้รับราชสมบัติ พระโอรสองค์เดียวของนักองจันเสียชีวิตเมื่อมีอายุเพียงไม่กี่ชั่วโมง องคำมางก็บงการให้เลือกเจ้าหญิงรุ่นสาวองค์หนึ่งชื่อองเมย์ขึ้นเป็นราชินี โดยไม่บอกกล่าวให้สยามทราบ เห็นได้ชัดว่าจักรพรรดิมินห์มางตั้งพระทัยจะกลืนกัมพูชาที่เหลือรวมไว้ในจักรวรรดิของพระองค์ แล้วเวียดนามก็ปรับปรุงการปกครอง แบ่งอาณาจักรกัมพูชาออกเป็น 34 จังหวัด ทุกจังหวัดมีชื่อใหม่ซึ่งล้วนแต่ผูกพันกับโคจินจีนทั้งสิ้น เลอแคลร์กล่าวว่า จักรพรรดิมินห์มางมุ่งหมายที่จะ “ทำลายความเป็นเขมรของกัมพูชา”[2]

กัมพูชาไม่พอใจนโยบายของเวียดนาม ทำให้สยามได้โอกาส เพราะหลังจากกัมพูชาได้รับความลำบากเดือดร้อนอยู่ 7 ปีก็กบฏต่อเวียดนาม เที่ยวประหารชาวเวียดนามทุกคนที่พบเห็น ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกัมพูชาประชุมกันลับๆ ตั้งคณะกรรมการบริหารประเทศขึ้นชั่วคราว แล้วขอความช่วยเหลือจากสยาม และเสนอจะถวายราชสมบัติแก่นักองด้วงซึ่งขณะนั้นอยู่ในความคุ้มครองของสยาม ดังนั้นเจ้าพระยาบดินทร์เดชาผู้ชราก็ต้องกลับไปกัมพูชาอีกเป็นครั้งที่ 2 เมื่อ ค.ศ. 1841 เพื่อจัดระเบียบการปกครองขึ้นใหม่

การตั้งนักองด้วงขึ้นเป็นกษัตริย์เขมรนั้นเป็นของง่าย แต่เวียดนามเป็นศัตรูที่เข้มแข็ง จึงต้องรบกันอย่างหนักถึง 4 ปีกว่าจะตกลงกันได้ เวียดนามสร้างป้อมขึ้นกว่า 50 ป้อมเพื่อจะควบคุมกัมพูชา ป้อมเหล่านี้แม้ว่าพวกชาวบ้านจะยึดไว้ได้หมด แต่นักองด้วงกับที่ปรึกษาคือเจ้าพระยาบดินทร์ฯ ก็ขับไล่กองทัพเวียดนามออกไปไม่ได้ ใน ค.ศ. 1845 มีการตกลงกันว่ากัมพูชาจะอยู่ในความคุ้มครองของสยามและเวียดนามร่วมกัน สองปีต่อมานักองด้วงก็สถาปนาเป็นกษัตริย์ ได้รับเครื่องราชูปโภคและเครื่องราชกกุธภัณฑ์จากเวียดนามและสยามตามประเพณี มีคณะทูตจากประเทศทั้งสองมาร่วมในพิธีราชาภิเษก การแก้ปัญหายุ่งยากของกัมพูชาครั้งนี้จะได้ผลดีหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของกษัตริย์กัมพูชา เพราะทั้งสยามและเวียดนามไม่ยอมละทิ้งเจตนาเดิมที่มีต่อกัมพูชา เคราะห์ดีที่นักองด้วงมีสติปัญญา

[1] เรื่องนี้กล่าวไว้ในบทที่ 25.

[2] Histoire du Cambodge, หน้า 422.

เฉลียวฉลาด มีศีลธรรมอันดี จึงตั้งพระทัยจะไม่ให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดฉวยโอกาสใช้ประเทศอันยากจนและไร้ความสุขของพระองค์เป็นเครื่องแสวงหาประโยชน์ ทรงไม่ไว้ใจสยามและถือว่าสยามเป็นศัตรู แต่ก็ทรงเกลียดชังเวียดนาม ดังนั้นพระองค์จึงส่งโอรสองค์ใหญ่คือองวัตถาไปศึกษาที่กรุงเทพฯ ซึ่งต่อไปจะเป็นกษัตริย์ทรงนามพระเจ้านโรดม (ค.ศ. 1860 – ค.ศ. 1904)

ก่อนที่สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จะสวรรคตเพียงเล็กน้อย อังกฤษและสหรัฐอเมริกากำลังพยายามเจรจาต่อรองเงื่อนไขเพื่อประโยชน์ของพ่อค้าตนอีกครั้ง อังกฤษนั้นไม่พอใจสนธิสัญญาที่เบอร์นีทำไว้ในเรื่องที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงผูกขาดสินค้าโดยเฉพาะน้ำตาลและห้ามซื้อขายไม้สัก เซอร์เจมส์ บรุ๊ก แห่งซาราวักเป็นทูตอังกฤษได้รับอำนาจเต็ม มาถึงกรุงเทพฯ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1850 สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ร้อนพระทัยใคร่จะมีสัมพันธไมตรีอันดีกับอังกฤษ แต่ทรงประชวรไม่สามารถจะมีส่วนในการเจรจานั้น ความพยายามของบรุ๊กที่จะเจรจาทำสนธิสัญญาให้ทั้งสองฝ่ายพอใจนั้นไม่สำเร็จ ด้วยสาเหตุที่ฟังดูไม่น่าจะเป็นเรื่องใหญ่ได้ คือตอนที่เขาล่องเรือขึ้นมาตามลำน้ำเจ้าพระยานั้น เรือลำหนึ่งเกยตื้นติดสันดอนที่ปากน้ำ จำเป็นต้องขอความช่วยเหลือจากไทยมาช่วยให้เรือแล่นผ่านสันดอนได้ นอกจากนั้นยังมีข่าวลือว่าเมื่ออยู่ในบอร์เนียวนั้นเขาไม่เคยทำการสิ่งใดสำเร็จ ข้อสำคัญที่สุดคือ พระราชสาส์นที่เขาเชิญมานั้นเก่าไปถึง 2 ปีแล้ว และมีแต่ลายเซ็นของลอร์ดปาล์มเมอร์สตันเท่านั้น ไม่มีพระนามาภิไธยของพระนางเจ้าวิกตอเรีย ถือเป็นเรื่องสำคัญมากในการติดต่อเกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดิน โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์สยามในสมัยนั้น

ต่อจากบรุ๊กก็มีบัลเลสเตียร์ชาวอเมริกันตามเข้ามาด้วยเรือใบรบขนาดเล็กของสหรัฐฯ รัฐบาลอเมริกันให้เขาเสนอแก้ไขข้อเดือดร้อนที่พลเมืองอเมริกันร้องเรียน และทำสนธิสัญญาใหม่ให้เหมาะสมกว่าเดิม บัลเลสเตียร์ทำงานนี้ไม่สำเร็จ และล้มเหลวยิ่งกว่าบรุ๊ก ไทยไม่ยอมให้เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน เขาจึงต้องเดินทางกลับทั้งๆ ที่ยังไม่ได้ถวายสาส์นของประธานาธิบดี เขาเป็นพ่อค้าซึ่งเบาว์ริงกล่าวไว้ว่า “ทำการค้าที่สิงคโปร์ก็ไม่มีโชค”[1] และท่านเสนาบดีในกรุงเทพฯ เห็นว่าเขาต่ำต้อยเกินไป จะติดต่อด้วยก็ไม่สมเกียรติ ทั้งบรุ๊กและบัลเลสเตียร์เสนอความเห็นแนะนำรัฐบาลของตนว่า การแสดงแสนยานุภาพให้เห็นเท่านั้นจึงจะทำให้คนไทยเปลี่ยนใจได้ แต่สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เสด็จสวรรคตในเดือนเมษายน ค.ศ. 1851 และสยามก็ก้าวเข้าสู่ยุคใหม่

[1] Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, เล่ม 2, หน้า 211.